

BERNÁT ANIKÓ – FLECK GÁBOR – KOVÁCS ÉVA
– VIDRA ZSUZSANNA – VIRÁG TÜNDE*

KINT ÉS BENT – HÁROMSZOR

KUTATÁSI ÖSSZEFOGLALÓ

1. BEVEZETÉS

1.1. A kutatás koncepciója

Kutatásunk kiinduló kérdése az volt, hogy a rendszerváltást követő gazdasági szerkezetváltás, a kialakuló kapitalizmus régi/új gazdasági szereplői, az elmúlt években az Európai Unióhoz való csatlakozás eredményeképpen „eltűnő” és az Unión kívül maradt országok „megmerevedő” határai hogyan formáltak át adott térségek gazdasági lehetőségeit; az itt élő – sokszor etnikailag elkülönülő – csoportok milyen együttműködést alakítottak ki, illetve ezek a kooperációk (vagy éppen kizárások) mennyiben konstruáltak magukat e csoportokat. Három metszetben terveztük értelmezni a peremhelyzetet: a) az adott határ menti kistérség (településközösség) és környezete, b) az országok és c) az ebben a térben élő különböző társadalmi csoportok, etnikumok között. Egyéni és kiscsoportok szintjén e három dimenzió határhelyzeteinek megélése, ezek „kezelése”, illetve magának a határnak a kijelölése, karbantartása, átjárása és áthágása állt kutatásunk fókuszában. Arra kerestük a választ, hogy a peremhelyzetű közösségeket jellemző gazdasági terekben lezajló társadalmi folyamatok során milyen régi-új etnicitások, közösségi formációk (események és intézmények) jönnek létre, illetve esnek szét. Az előkészítés során a következő három megfigyelési szempontot tartottuk meghatározónak:

* Bernát Anikó, TÁRKI Társadalomkutatási Intézet, bernat@tarki.hu, Fleck Gábor szociológus, fleck@socio.mta.hu, Kovács Éva, MTA Szociológiai Kutatóintézet, kovacse@socio.mta.hu, Vidra Zsuzsanna, MTA Szociológiai Kutatóintézet, vidrazsuzsa@gmail.com, Virág Tünde, MTA Regionális Kutatások Központja viragt@rkk.hu

- a különböző szereplők kooperációján és vetélkedésén alapuló (a fekete, szürke vagy legális mezőbe tartozó) gazdasági kapcsolatok kialakulási és működési módjait, s az ezeket „szolgáló” kulturális és kapcsolati tőke helyét és szerepét,
- az etnikai erőforrást illetve diszkriminációt, valamint
- a peremhelyzettel sokszor összekapcsolódó és speciális gazdasági viselkedésekre lehetőséget adó határmentiséget.

Az előzetes terepbejárások során szerzett tapasztalatok alapján az eredeti kutatási kérdéseket finomítva igyekeztünk bővíteni megfigyelési szempontjainkat, illetve ehhez igazítani kutatási módszereinket. Azt már a kutatás kezdetén is tudtuk, hogy a földrajzi-politikai határhelyzet nem feltétlenül jelent egyben perifériális társadalmi-gazdasági pozíciót is. Egyrészt egy fejlettebb, több vonzáskörzettel is rendelkező, infrastrukturálisan jól ellátott régió határmenti településének lenni nem magától értetődő hátrány. Másrészt éppen a határ nyújthatott korábban is, és adhat ma is olyan (formális, informális, vagy illegális gazdasági) lehetőségeket, melyek kihasználásával a település szomszédainál előnyösebb helyzetbe kerülhet.

Másodszor, bár minden kiválasztott településünk határmenti, tapasztalataink szerint azonban e határmentiség nem feltétlenül alapvető meghatározója minden vizsgált településünknek, ráadásul ez nem függ közvetlenül össze a határ mostani nyitottságával vagy zártságával. Amennyiben

- a határ innenső oldalán a lehetőségek vonzóbbnak bizonyulnak,
- vagy ha a határon való átmozgásnak túl nagyok a költségei,
- illetve ha a település lakóiban egyfajta mentális határként tovább él az egykori „fal”, akkor egy másik állam közvetlen közelségének jelentősége nagyban csökkenhet, vagy teljesen el is vesztethet.

Harmadszor, szempontjaink átgondolását követelték az etnicitáshoz köthető tapasztalataink is. Kezdetől fogva úgy állunk ehhez a témához, hogy csak az adott társadalmi cselekvés pontos ismeretében lehet tárgyalni az etnikai kategorizáció és kapcsolat értelmét, illetve hogy működésének logikáját a helyi társadalmi érintkezéseken keresztül ragadhatjuk meg. A terepismeretek fényében azonban ehhez a kérdéshez is finomabban kellett közelítenünk. Például egy-egy konkrétan tetsző etnikai csoport határozott megjelölése, a velük kapcsolatos kirekesztő vélemények domináns megléte nem feltétlenül jelentette az adott csoport egyértelmű jelenlétét a településen. Másfelől, az etnikai különbségtétel nem feltétlenül von maga után kizárást vagy kirekesztést. Fontos szemponttá vált tehát

- az etnikai viszonyok térbeli leképeződésének,
- illetve a térbeli kirekesztés etnicizálásának megfigyelése is.

1.2. A választott módszerek és a kutatás menete

1.2.1. Közösségtanulmány

Kutatásunk a közösségtanulmány (community study) terepezési technikáit és módszereit alkalmazta. A mai etnográfia alapelveivel összhangban nem feltételeztük, hogy léteznek zárt és helyhez kötött kultúrák – még az országhatárok mentén sem. Sőt, kutatásunkban épp a lokális és a regionális, országos vagy akár globális szintek közötti kapcsolatok logikáját próbáltuk megérteni. Mindazonáltal a kérdéseink nem a kultúrára, hanem sokkal inkább a társadalmi szerveződés formáira vonatkoztak. Nem tekintettük dichotómnak az életvilág és a társadalom makroszerkezete közötti viszonyt sem, számunkra a kutatás egyik tétje e szerkezetek térbeli leképeződéseinek és helyi kényszerítő erejének a feltárása volt. Ehhez kapóra jött a többterepűség, melyben nem a terepeket magukat, hanem az előbbi mechanizmusokat szerettük volna összehasonlítani. Világos volt, hogy vegyes módszertant kell alkalmaznunk.

Tisztában voltunk azzal is, hogy az elmúlt 10 évben a terepezés már nemcsak az etnográfusok és a kvalitatív módszereket alkalmazó szociológusok kiváltsága (vagy nyúge), de ha a terepen még nem is találkozunk sok demográfussal, kvantitatív szociológussal, vagy közgazdással, a terepkutatások eredményeit ez utóbbi diszciplínák is felhasználják. Ezért igyekeztünk olyan módszertant kialakítani, amelynek eljárásai és eredményei a kvalitatív szociológián kívül is felhasználhatók. Olyan kutatói stratégiát kerestünk, amely – bár nem az átlag vagy a reprezentativitás alapján választja ki az empiria terepét – a társadalmi jelenségek és cselekvések működési módjait tekintve általánosításra is alkalmas. A szekvenciált interjúzást követtük és egyfajta kiterjesztett esettanulmányhoz (extended case method) gyűjtöttünk a lehető legtöbb információt. Ez azt jelentette, hogy a kutatási anyagunk elsősorban a logikai és nem a statisztikai összefüggésekre koncentrált (ezek összegyűjtését már a terepezés előtt elvégeztük). A háztartások mindennapi működését, az adott földrajzi (utca, szomszédság, település, régió) és társadalmi térbe illeszkedésének mechanizmusait igyekeztünk feltárni.

Így egyfelől szigorúan maradtunk az esetek elemi szociológiai megértésénél, a személyes a háztartási és a közösségi szinten egyaránt. Az esetszintű megértést alkalmaztuk később az interjúk és egyéb források feldolgozásakor is (noha a személyes történetek kibontására ebben az összefoglalóban még nem kerül sor, azonban az összegyűjtött és leírt interjúk ezt később lehetővé teszik). A terepmunkát – az anyagi és

időkereteinken belül – akkor fejeztük be egy-egy településen, amikor úgy éreztük, „telítődünk”, azaz az eseteken keresztül értettük meg a helyi megélhetési és boldogulási módok, határvonó és határlépési mechanizmusok stb. logikáját. Nem arra törekedtünk tehát, hogy az eseteink bizonyos, előzetesen már megragadott típusokat reprezentáljanak, hanem épp fordítva, e típusok kikristályosodásakor hagytuk abba az elemi adat- és információgyűjtést.

Annak ellenére, hogy többször megtapasztaltuk a közösségtanulmányozás korlátait is, úgy gondoljuk, hogy a közösségkutatás képes szociológiai magyarázatokat társadalmi térbe helyezni; alkalmas arra, hogy illusztrálja a makrofolyamatok jelentését a mindennapi életben; megkönnyítheti a társadalmi kapcsolatok holisztikus kezelését; végül, mivel narratív, úgy tudja megőrizni az analitikus szemléletet, hogy nem zárja ki az egyszerű olvasót sem a megértésből.

1.2.2. A kutatás menete

1.2.2.1. Felkészülés a terepmunkára szemináriumi keretek között

A terepmunkában a kutatás résztvevőin túl a PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszékének (Old), az ELTE TáTK Társadalomtudományi Szakkollégiumának (Mocsa és Tiszakerecseny), a Debreceni Egyetem Szociológia Tanszékének (Bedő) és a Corvinus Egyetem Rajk László Szakkollégiumának (Mocsa) hallgatói vettek részt.

Minden terepmunkát szemináriumi munka előzött meg. A szeminárium tananyaga két részből állt: egyrészt azokat a speciális módszertani ismereteket kívántuk meghatározni és közvetíteni, amelyek segítségével e településeken eredményes társadalomtudományi kutatásokat lehet végezni. Az egyetemi hallgatók ugyan tanulmányaik során szert tesznek különféle ismeretekre a kvalitatív kutatási módszerekről, de nagyon ritkán adódik lehetőség arra, hogy azokat egy kutatás során azok szisztematizálják, illetőleg „éles” szituációkban alkalmazhassák. A szeminárium egyik célja tehát a módszertani hiányosságok kiküszöbölése, a módszertani reflexió elmélyítése, illetőleg egy koherens metodológiai eszköztár létrehozása volt. Másrészt a félév során a hallgatók elolvasták a kutatás tematikájához köthető legfontosabb irodalmakat, a térségre, településre vonatkozó leírásokat, illetve egyszerű elemzéseket

készítettek az általunk összegyűjtött statisztikai adatokból. Már a szeminárium ideje alatt, ha mód volt rá, elvittük a diákokat egy rövid „terepbejárásra”.

A terepmunka előtti adatgyűjtéskor a nyilvános statisztikai adatbázisokat, a megyei levéltárak anyagait és a helyben, a terepen fellelhető településtörténeteket, forrásokat, illetve a településről és tágabb térségéről írt néprajzi, szociográfiai leírásokat, regionális elemzéseket, fejlesztési terveket és dokumentumokat, valamint a sajtót használtuk. A statisztikai adatok kivételével a négy terepen egymástól eltérő típusú és jellegű forrásokra, adatokra bukkantunk. Míg például a Baranya Megyei Levéltár két évtizeden át gondosan, évenként gyűjtötte a falukrónikákat, ilyen forrással más megyei levéltárban nem találkoztunk, ott csak a tanácsi jegyzőkönyvek és az MSZMP helyi szervezeteinek irataira hagyatkozhattunk. A helyben fellelhető történeti adatok és információkat is felhasználtuk: Bedőn a helyi szociális előadó számos dokumentumot és forrást összegyűjtött a falubeli idősektől, és a tanácsi irattárból, s a többi településen is akadt egy-egy helytörténet iránt fogékony és érdeklődő ember, aki a helyi társadalom egy-egy szegmensét dolgozta fel írásban vagy szóban. Ezek a helytörténeti források kellő forráskritikával bekerültek az esettanulmányokba. A települések tágabb térségéről is más és más jellegű szakirodalom állt rendelkezésünkre: az Ormánságról már a harmincas években számos szociográfia született és az elmúlt évtizedekben is több szociológiai kutatás terepe volt a térség, ezen irodalmak viszonylag jó áttekintést nyújtottak az ott zajló demográfiai, társadalmi folyamatokról – és persze a korábbi kutatói kérdésekről is. Tiszakerecseny az árvíz, illetve az ukrán határ speciális helyzete miatt került az érdeklődés középpontjába, míg Komárom és Tata környéke alapvetően a rendszerváltást követő újraparaszodás miatt a gazdasági és regionális elemzők egyik kedvelt terepe lett.

Nyilvános adatbázisok alapján (népszámlálás adott éveit, T-Star adatok) minden településről, annak térségéről egységes adatbázist állítottunk össze, (demográfiai és foglalkozásszerkezet, iskolázottság, infrastruktúra), melyet viszonyítási alapként mindig összevetettünk saját gyűjtött adatainkkal és az országos statisztikákkal.

1.2.2.2. Terepkutatás

1.2.2.2.1. Szálláshely

A terepet – településeinket és azok környezetét – „alulról” közelítettük meg. Először is kerestünk egy olyan szállást, ahol mi és a diákok közösen elférünk, a falu

számára láthatóak vagyunk és életmódunk, fogyasztásunk nem tér el kirívóan az ott élőkétől. A terep „alulról” közelítése azt is jelentette, hogy nem a helyi elitet kerestük fel először, hanem véletlenszerűen látogattunk el a házakhoz. Így először azokkal találkoztunk, akik egész nap otthon tartózkodnak, azaz a falu időseivel, betegeivel és munkanélkülijeivel. Ez az optika lehetővé tette, hogy a falvainkban marginalizált helyzetben élők is bizalommal fogadjanak bennünket és ne vetüljön ránk az a viszony, amely őket a helyi elithez fűzi. Természetesen apróbb feszültségek így is keletkeztek amiatt, hogy kit kerestünk fel előbb és kihez jutottunk el csak később, de ezeket általában tudtuk kezelni.

A szálláson étkeztünk, vagy úgy, hogy egy helyi asszony főzött nekünk, vagy a helyi ételszállító szolgáltatást vettük mi is igénybe. A faluban ritkán mozogtunk „tömegesen” (egy-egy terepen 10-15-en voltunk), de részt vettünk azokon a falusi eseményeken, amelyekre meghívtak bennünket, továbbá felkerestük a hétvégi istentiszteleteket is (minden, jelen lévő egyház esetén).

1.2.2.2.2. Interjúk

A terepezés fő módszere az interjú volt. A kutatási dizájn elkészítésekor háztartás-szinten alakítottunk ki egy komplett tervet, mely visszamutatott a háztartásfőn keresztül a személyes életútra és ezt egészítettük ki ún. intézményi interjúkkal. A háztartási interjúkat a diákok kezdetben velünk, kutatókkal párban, később kettesével, maguk készítették el. Egy-egy háztartási interjú átlagosan 2 órát vett igénybe, a családok többségét két alkalommal kerestük fel.

A családfán keresztül a rokonsági hálózatot, illetve a háztartás és a tágabb család történetét meséltettük el. A háztartási interjúban a kutatási koncepciónak megfelelően kérdeztük elbeszélőnket. Elbeszéléseik során mértük fel azt is, hogy érdemes-e visszatérnünk újra, hogy személyes élettörténeti interjút is készítsünk.

Az interjún belül két vizuális-kognitív módszert alkalmaztunk: családfát és mentális térképet. Ezek bizonyos terepeken gazdagították empirikus ismereteinket, más terepeken azonban nem született elegendő anyag.

A háztartási interjúk mellett intézményi interjúkat is készítettünk a településen hivatalt betöltő emberekkel, a jelentősebb vállalkozókkal és gazdálkodókkal, a szociális,

oktatási, igazgatás- és egészségügyi intézmények stb. dolgozóival. Igyekeztünk minden olyan személyt megtalálni, aki egy olyan intézményt képvisel, amely hatással van a település mindennapjaira. Ezeket az interjúkat rendszerint mi, kutatók készítettük a terepen vagy később, az utóterepelés során.

Az interjúk 90%-át magnón rögzítettük és később vagy szó szerint leírtuk vagy kijegyzeteltük. A digitális hangfelvételeket, interjúátiratokat, mentális térképeket, családfákat és jegyzeteket archiváltuk.

1.2.2.2.3. Háztartási adatlapok

Miközben az egyik kutató vagy diák interjúzott, társa egy adatlapot is felvett. Bár az interjúk és a háztartási adatlapok egymást kiegészítve, együttes használatra lettek létrehozva, voltak olyan, jellemzően a tervezettnél rövidebb interjúk, amelyek esetében a háztartási adatlap kérdései közül csak keveset lehetett volna kitölteni, azaz a hiányzó adatok aránya nagyon magas lett volna, ami összességében torzította volna a terep statisztikáit. Emiatt a nagyon hiányos adatlapokat nem vettük figyelembe, így az elkészült interjúk száma valamivel magasabb, mint a háztartási adatlapok száma.

1.2.2.2.4. Kollektív terepnapló

Azokat az interjúk körülményeket, interakciókat rögzítettük cenzúrázatlanul, amelyek nem kerültek a hangfelvételekre az interjúk közben. Minden este, több órán át írtuk a terepnaplót közösen. Ez a technika nemcsak abban segített bennünket, hogy a már napok után elvesző apró mozzanatok, részinformációkat megőrizzük, hanem fontos szerepet játszott a terepről kialakított és a napok során állandóan változó, kiegészülő, reflektáló közös tudások megfogalmazásában és sokat segítette a diákokat, illetve bennünket a napi nehézségek feldolgozásában is. E terepnaplót a feldolgozásban elsősorban arra használtuk, hogy a faluban élők különböző horizontjait felrajzolhassuk.

1.3. Kutatási eredmények feldolgozása

1.3.1. Kvalitatív feldolgozás

A négy terepmunka során terepenként 60-70 háztartási és 10-15 horizontális interjú készült, illetve az interjúkon kívül családfák és mentális térképek is születtek. Továbbá az előterepelés során keletkezett feljegyzések és kollektív terepnaplók egészítették ki a kvalitatív adatok csoportját. A háztartási interjúk feldolgozásához összeállítottunk egy olyan ellenőrző listát, amibe rögzíteni tudtuk az egyes interjúkról a kutatás tekintetében legfontosabb adatokat. Minden egyes interjút visszahallgatott valaki, és az egyes témakörökhöz kapcsolódóan az interjú különböző pontjain elhangzottakat röviden, néhány szóban összefoglalva beírta az ellenőrző lista sablonjába. A legfontosabbnak gondolt interjúkat (terepenként 10-15 interjú) szó szerint legépeztettük. (A kiválasztás kritériuma: idős, a településről sokat tudó emberek élettörténete, migráns-történetek, részletes életpályák, gender vagy etnikai szempontból fontos elbeszélések, a falu történetéhez vagy a jelen társadalmi, gazdasági, politikai viszonyainak megértéséhez sok adalékkal szolgáló interjúk, stb.) Az egyes intézmények képviselőivel készült interjúkat is legépeztettük, hiszen ezek esetében nem lehetett egységes ellenőrző listát összerakni.

Az interjúkat arra használtuk, hogy kutatási tapasztalatainkat modellekbe rendezhessük. Igyekeztük megőrizni a háztartás- és élettörténeti kontextus teljességét, amikor később az életpálya egy-egy mozzanatát, elbeszélőnk tapasztalatait és attitűdjeit, a helyi viszonyokba ágyazottságát stb. próbáltuk néhány idézetten keresztül bemutatni. Így szándékaink szerint az eset- és tematikus tanulmányokba beidézett interjúrészletek nem csupán színesítik, illusztrálják a vizsgált kérdést, hanem a kiterjesztett esettanulmány (extended case study) elvárásainak megfelelően „összeolvashatók”.

A biográfiai módszert – elsősorban az időhiány és a területi korlátok miatt – közvetlenül nem alkalmaztuk a feldolgozásban. Mindazonáltal számos interjút – különösen a migrációval és az etnicitással kapcsolatba hozható interjúkat – közösen végigelemeztek, s ennek tapasztalatai a tematikus tanulmányokba beépültek. A terepkutatás során összegyűjtött élettörténeti elbeszéléseket egy későbbi alkalommal szintén szeretnénk feldolgozni.

1.3.2. Kvantitatív információk a kutatásban: a háztartási adatlapok és makroadatok alkalmazása

Az interjú során számos olyan információ is felszínre kerül, amely klasszikus értelemben véve kvalitatív adatként is használható. Ezeket gyűjtöttük össze háztartási adatlapok segítségével. Háztartási adatlapunkat Sik Endre harminc évvel ezelőtti vésztői kutatásának kérdőíve alapján állítottuk össze. A háztartási adatlap az interjút kiegészítő kérdőívnek tekinthető, nem tartalmaz tehát minden olyan kérdést, sőt minden témakört sem, amelyek az interjúban szerepeltek, csak azokat, amelyek esetében lehetséges és szükséges volt a válaszok kérdőív-kérdés formájában történő rögzítése, így a családtagok elemi társadalmi-demográfiai jellemzőit, a háztartás- és családszerkezetet, a kapcsolatokat, a lakáskörülményeket és anyagi helyzetet, valamint a családtagok „mozgásait”. Összesen 230 háztartási ívből 185 háztartási adatlapot dolgozunk fel kvantitatív módszerekkel. (lásd alább)

A háztartási adatlapok adatait az interjúk készítői egységesen kialakított Excel-file-ba rögzítették, így az esetleges félreértések (olvashatatlan kézírás, nem egyértelmű jelölés stb.) is elkerülhetőek voltak azáltal, hogy ugyanaz a személy töltötte ki és rögzítette file-ba az egyes adatlapok tartalmát. Ezután a részfile-ok összefűzése és az adatok tisztítása következett, majd SPSS sav adatbázis formátumban álltak elő az összesített eredmények. A négy terepről készült statisztikai adatok mikroadatként és aggregáltan, terepenként külön és együttesen is elérhetőek word, excel és SPSS sav formátumban.

A terepeken végzett saját adatgyűjtés mellett a KSH különböző adatbázisaiból származó makroadatokat is összegyűjtöttük, hogy azok kiegészíthessék a négy településen készült interjúk alapján, de szükségszerűen csak a település egy részének (bár minden esetben jelentős részének) megkérdezése alapján nyert kvantitatív információkat. A KSH népszámlálási és településsoros (T-STAR) adatai alapján ugyanis olyan makroszintű információkat is beépíthettünk a kutatásba, amelyek árnyalják az alapvetően kvalitatív módszerek segítségével felrajzolható faluképet. Ezeket a települési esettanulmányok mellett a horizontális szempontú elemzések során is felhasználhattunk.

2. KÖZELKÉPEK – AZ ESETTANULMÁNYOK

A kutatási terek jellemzőinek összefoglalása

	Országhatár	Térség	Etnicitás
Old	Kemény határ (Horvátország, háború utáni helyzet, EU-n kívüli ország)	Erőforrás-hiányos térség szegényedő kistalaja, periféria perifériája	Hierarchizált, de egyensúlyra törekvő, együttműködést preferáló etnikai viszonyok
Mocsa	Nincs adminisztratív határ (Szlovákia)	Erőforrásban gazdag vidék szűkülő lehetőségekkel küzdő falva	Rejtőzködő etnicitás, céltábla nélküli rasszizmus, területi elkülönülés etnikai jellegű működése
Bedő	Halványuló határ, EU-s ország (Románia), de schengeni határon kívül	Kiszorított, elzárt, erőforrás-hiányos térség aprófalva, periféria perifériája	Konfliktusmentes etnikai viszonyok, az etnicitás újraértelmezése a faluközösség érdekei szerint
Tizsakerecseny	Kemény határ (Ukrajna) szigorú ellenőrzéssel, élő csempészet és kishatár-kereskedelem	Peremhelyzetben lévő, erőforrásokban szűkös térség faluja, térségen belül közepes gazdasági prosperitással	Konfliktus-terhelt etnikai viszonyok, etnikai harc a terek feletti uralomban, a morális másik etnikai kategória helyi újratemtése

2.1. Old

Első terepünk, Old, Baranya megye Horvátországgal határos déli szélén található aprófalva. Az itt élők kapcsolata a határ túloldalán élőkkel a jugoszláv háborút megelőzően szinte napi szintű volt, a háborús évek azonban jelentősen szétzilálták a korábbi viszonyt. A korábbi rokoni kapcsolatok jelentős része megszakadt. A traumatikus időszak a mai napig tartó nyomot hagyott a környéken élőkben, de a távolságtartásnak nem csupán lelki okai vannak: a határsáv aláaknázottsága fizikailag is növeli és tartósítja a távolságot a

két szomszédos térség között. A határ adminisztratív szempontból is egy kemény határnak számít, hisz egy uniós és egy azon kívüli ország között húzódik.

Az egyébként is peremvidéken található térségen belül a falu helyzete szintén periférikusnak mondható. Mind gazdasági lehetőségek, mind erőforrás szempontjából egy folyamatosan romló helyzetű térség szegényedő falva. A falu ugyanakkor tovább tagolódik a belterületi részre, és a külterületén található pusztákra. Old esetében a puszta semmiképp nem tekinthető a szélek szélének: valódi gazdasági tevékenység épp ezeken a részeken folyik, és az ott gazdálkodók nem is a falut tekintik központjuknak, mint inkább a közeli kisvárost, ahová napi szinten járnak.

A település etnikailag heterogén, lakosságát református vallású nem cigányok és beás cigányok adják. A köztük való viszonyt sokkal inkább egyfajta együttműködési kényszerként lehet leírni, mintsem élesedő érdekellentétként. A falu „őslakosságának” saját cigányaival való viszonya azonban gyökeresen különbözik a környező falvak cigányairól alkotott képtől: míg az oldi interetnikai helyzetet egy viszonylag kiegyensúlyozott, bár nem kifejezetten stabil viszonyként írhatjuk le, addig például a szomszédos alsószentmártoniak megítélése stigmatizált. Az etnikai törésvonalak nem feltétlen képeződnek le térben is. A falu cigány lakossága a falu belső részein lakik; a családok egy része a faluszéli, etnikailag homogén utcában, más részük a falu főutcáján.

Az Oldon élő néhány száz ember mindennapi életét az intézmények szinte teljes hiánya miatt elsősorban informális kapcsolatok szervezik. A falu egy több évtizedes ciklus vége felé jár: korábbi, református lakossága lassacskán elfogy, helyét a hetvenes években betelepített cigány családok leszármazottai és az elmúlt 20 évben beköltöző, úgyszintén többségében cigány családok töltik be. Helyi értelmiség nincs, a jobb módú gazdálkodók nem pozicionálják magukat helyben. Tényleges elitpozíciót két ember, a polgármester és az egyházaszharaszi iskola Oldon élő igazgatója tölt be: ők tartják többé-kevésbé egybe – körülményeikhez és képességeikhez mérten – az oldi felnőtteket és gyermekeket. A falunak papja, lelkipásztora sincs: a református egyház a múlt tehetetlenségi nyomatéka folytán működik még, a katolikus a szomszédos Alsószentmártonból a mindennapi betevőt biztosítja a legjobban rászorulóknak. A pünkösdista gyülekezet három tagja hasonló missziót tölt be. A falusi agrárvállalkozók a nap nagy részét nem a faluban töltik és ügyeik-piacaik sem a faluhoz kötik őket, sőt, cégeiket sem a faluban jegyezték be. A két puszta gazdálkodó lakói a falut a szükséges adminisztrációs kötelezettségeken túl nem „használják” semmire (mert nem tudnák), még a járható utak sem a falu fele vezetnek a pusztákról. A közös jószágok felett az erdő és a legelő esetében a polgármester saját

informális logikája szerint rendelkezik: tőle kapják az „arra érdemes” cigány családok – egyfajta rotációban – az erdőtisztítási engedélyeket (ezek a tüzelő fogytán szaporodnak), az illegális fakitermelés (faizás) és a lopott fával való kereskedés fölött pedig, amennyire lehet, szemet huny. A néhány községi épület többsége üresen áll.

A helyben élő és a lakosság többségét alkotó cigányokat még lazábban szövi egybe az „oldiság”. Ebben a diskurzusban a cigányok mennyiségi szempontból elismert „győztesek”, ezt a tőkét azonban nem tudják arra felhasználni, hogy saját kultúrájuk és politikáik képére formálják Oldot. S noha többségben vannak a faluban, ők sem tudják elsődlegesen ebbe a térbe pozicionálni magukat, hiszen gyermekeiket Egyházaszharasztiba kell járassák, napszámba a villányi borászokhoz mennek. Néhányan a régi minták szerint udvarosként, cselédként dolgozhatnak egy-egy nem cigány családnál, de helyben lényegében semmilyen munka nincs, a mobilitás fajlagos költsége pedig a rossz tömegközlekedés és a kevés személyautó miatt kifejezetten drága. A néhány mobilabb család az informalitás és az illegalitás kistérségi tereiben (Alsószentmárton, Siklónagyfal, Beremend, Harkány, stb.) mozog és mindennel kereskedik, amivel csak tud. A korlátozott mobilitás és a pénzsűke miatt Old könnyű prédája az uzorának, ami ciklikusan meg is jelenik ott.

A kései Kádár-korszakban elmélyülő határmenti kapcsolatok jó alapot szolgáltatottak volna a rendszerváltás utáni gazdasági kooperációhoz, azonban a délszláv háború majdnem egy évtizedre megakasztotta ezeket a folyamatokat és a határmenti kapcsolatok máig nem tértek vissza a régi mederbe. Külföldi migráció és a határmentiség itt tehát nem összekapcsolódó fogalmak. A migráció irányai inkább Kanada, Anglia, Németország, Ausztrália felé mutatnak. A migráció oka minden esetben a megélhetési gondok kiküszöbölése. Ez csupán egy szűk réteg stratégiája, és a migrációs potenciál elsősorban néhány cigány családra jellemző.

Ez a sok „kis játszából” álló mindennapi küzdelem és a rokonsági kapcsolatok bonyolult hálózata az, ami elsődlegesen egyben tartja még mindig valamelyest a falut, s noha a szívességi kapcsolatok már jó ideje nem kölcsönösek, mégis tovább működteti őket a szolidaritás, a szokás, a félelem és a szükség.

Mindazonáltal a hol a mélyben maradó, hol a felszínre törő mikroszerkezeti feszültségek az oldi közösségiséget, szomszédtságot csak nagyon szerény mértékben képesek újratermelni. A demográfiai szerkezet megbillenése (nagyon sok idős nyugdíjas asszony, nagyon sok igen fiatal, több gyerekes szegény család), a helyi gazdák és

agrár vállalkozók fokozatos kiszorulása, az értelmiség és az intézmények megszűnése olyan terheket ró a rokonsági és informális hálózatokra, amelyek lassacskán képtelenné teszik a falut a lokalitás reprodukciójára.

2.2. Mocsa

A második terepként kiszemelt Mocsa Komárom-Esztergom megyében található, Komárom várostól tíz kilométerre, a szlovák határ mentén. Itt a határ adminisztratív értelemben gyakorlatilag megszűnt, hisz két, a schengeni határon belüli EU-s tagállam találkozási pontja. Az első és a második világháború utáni határmódosítás családokat szakított ketté egyik napról a másikra, melynek emléke még él az idősebbekben, ez azonban már nem jelent aktív határon átnyúló kapcsolatokat. Az aktív korú mocsaiak számára pedig a határon való átjárás nem cél, és nem is gyakorlat. Míg korábbi időszakban, a rendszerváltás előtt szinte folyamatos átjárás volt a jellemző, mára Komárom – szemben Komárommal és Tatával – semmilyen vonzerővel nem bír a mocsai lakosok számára.

Bár Mocsa határszéli település, helyzete messze nem nevezhető periférikusnak. Gazdaságilag viszonylag prosperáló, infrastrukturálisan jól ellátott térségben található, és a múltban magán a településen is komoly gazdasági tevékenység folyt (Komáromi Állami Gazdaság), melyre színteret a puszták jelentették. Mára ezek minden értelemben a falu peremévé váltak: a települési központhoz fűződő viszonyuk egyértelműen hierarchikus, ellátottság tekintetében is komoly az egyenlőtlenség. Lakói kiszorítottak és kimenekülők vegyesen.

Bár a településen jelentős cigány lakosság nem található, a mocsaiak cigányokkal szembeni attitűdje erősen elutasító. A korábbi cigány-nem cigány viszony romantikus emlékképe mellé a jelen előítéletes cigányképe kerül – releváns számú cigány kisebbség nélkül. A falu cigány családjainak identitása is ehhez a sémához igazodik: rejtőzködő, származásáról nem, vagy távolságtartással beszélő hozzáállásuk is jelzi a többség-kisebbség viszony nem épp harmonikus voltát.

Mocsa a kutatás többi terepéhez viszonyítva egy gazdaságilag jól működő térségben helyezkedik el és maga a falu is jobb adottságokkal rendelkezik, mint a többi vizsgált település. Ugyanakkor szociológiai szempontból jelentős társadalmi folyamatokat tudunk itt megfigyelni, amelyek fontos tanulságokkal szolgáltak a többi terep értelmezéséhez is. Az egyik legfontosabb megfigyelésünk a társadalmi különbségek

létrejöttének és fenntartásának módozataira vonatkozik. Mocsa közgazgatásilag két pusztához tartozik, ahol a falu belterületén élőknek alacsonyabb státuszú családok élnek. Ugyanakkor a faluban is van egyrészt egy elkülönült telep, illetve néhány olyan utca, ahol az ott élők életszínvonala jóval a falu átlaga alatti. A bel- és a külterületeken élő szegény családok elkülönülését különféle konkrét és szimbolikus gyakorlatok tartják fenn, melyet leginkább a helyi „elit” tagjai alapoznak meg. Konkrét kizárási eljárás pl. a szociális juttatások erőteljes korlátozása, illetve a pusztaiakat érintő szolgáltatások alacsonyabb színvonala vagy teljes negligálása. A konkrét lépéseket természetesen szimbolikus diskurzusok erősítik, ami Mocsa esetében a szegények önhibájának megfogalmazását jelenti. A kizárás másik aktora a „mocsai közösség” megteremtéséért létrehozott egyesület. Felfogásukban a „közösség” nem jelenti a falu összes lakóját, hanem főként a helyi középosztály és elit tagjait. Ők járnak a rendezvényekre, ők tartják fenn az egyesületet tagdíjakkal. A szegényebbek nem is igen tudnak ezekről az eseményekről.

Mocsa olyan természeti és egyéb javakkal rendelkezik, amely a település lakóinak javát szolgálhatná. Ilyenek a környéken található egykori szőlők, tavak, kavicsbányák, földek, stb. Ezek azonban a privatizáció során olyan módon kerültek magántulajdonba, hogy a helyiek semmilyen módon nem részesülnek ezek előnyeiből (pl. a szőlőterületet 2010-ben számolták fel; a tavakat részben tőkeerős helyi lakosok vásárolják fel, ahova a helyieknek nincs bejárásuk; stb.).

Összességében elmondható, hogy a többenél jobb adottságú település esetében is igen jelentős mértékben meghatározza helyi társadalom működését a társadalmi különbségek fenntartása, így a település javai és erőforrásai jellemzően nem az ott élők életszínvonalát emelik, vagy megélhetését segítik, hanem lokális és nem lokális befektetőknek kitétek.

2.3. Bedő

Bedő a bihari táj határ mellé szorult aprófaluja. Jelenkori történetére a román államhatár közelsége és az egyensúlytalan táj nyomta rá bélyegét. A térség központ nélkülsége, a fejlesztési források elvonása, a település közvetlen környezetéhez képesti kulturális, etnikai, vallási mássága, illetve eleve kis mérete határozottan előnytelen. Az egykor kifejezetten keménynek számító államhatár mára egyre halványulóban van, melynek hozadéka a lassan alakuló gazdasági együttműködések rendszere és Bedő ingatlanpiacának hirtelen mozdulása. Az első világháború előtt és azt követően is egy

darabig a térség legfontosabb központjának számító Nagyvárad mára elkezdte a határ innenső oldalán található, román többségű falut saját külterületeként használni: számos városi vásárolt itt magának ingatlant lakhatási, üdülési vagy befektetési céllal. Mind ők, mind a falu vezetése a határ további halványulásában, Románia Schengen-zónába kerülésében bíznak, melytől a térség, ezen belül Bedő gazdasági fellendülését remélik. A falut nagyrészt mint a közeli romániai nagyváros kertvárosias külterületét, üdülőfaluját használják – Bedő társadalmának nem váltak szerves részévé.

Bedőnek nincsenek külterületi településrészei, és a korábbi úgynevezett cigánysor is viszonylag korán és spontán módon szűnt meg az ott élők faluba költözésével. A település térszerkezete társadalmi töréseket nem jelöl ki. A falu azonban joggal nevezhető a szélek szélének: egy erőforrás-szegény térség egyre inkább ellehetetlenülő falujának. Bedő társadalomszerkezete azonban eltér a környezetétől: humán-erőforrás tekintetében meghaladja közvetlen környékét és megközelíti a megyei átlagot. Gazdasági lehetőségeinek szűkössége következtében azonban a falu elmúlt 50 éve a lassú elnéptelenedés története.

A református magyar környezetben görög katolikus román faluként létező Bedőn a cigány családok jelenléte már a korai időszakban sem volt mondható különösebben konfliktusosnak. Mára a cigány lakosság számbelileg jelentéktelennek tekinthető: összesen hét ember vallja magát a közösségbe tartozónak. A román lakosság identitástudata sem mondható különösebben erősnek, nyelvtudásuk is igen hézagos. A kisebbségként való önazonosulás azonban új értelmezést nyer, melyből elsősorban a teljes faluközösség hasznosul: a település életében többletforrásokat jelentenek a kisebbségi önkormányzatok támogatásai, illetve a kisebbségi oktatási normatíva. Az etnikai hovatartozást Bedőn egyértelműen felülírja az erős lokalitás-tudat.

Bedő legújabb kori történetét leginkább az elvándorlás határozta meg: az utóbbi 50 évben a falu lakossága közel harmadára zsugorodott. Ebben meghatározó szerepe volt a kemény államhatárnak, ezzel összefüggésben a fejlesztési források csökkentésének, a mezőgazdasági termelés visszaesésének és az ipari munkahelyek kistérségen belüli csekély számának. A falut korábban sem jellemezték meghatározó társadalmi különbségek, és ez a meglehetősen homogén társadalmi összetétel a későbbiekben is megmaradt. A mezőgazdaság mellett más meghatározó munkaadó az önkormányzatot leszámítva nincs. A település és a térség formális munkaerőpiaci lehetőségek tekintetében meglehetősen szűk.

Bedőt román nemzetiségi faluként tartja számon a néprajzi szakirodalom. Lakosságának meghatározó része ma is román kötődésűnek vallja magát. A település egyik fontos jellemzője még a cigány lakosság nem hosszú múltra visszatekintő története. A beköltözés és a falu elhagyása között eltelt szűk négy generáció alatt lejátszódó folyamat mégis több szempontból figyelmet érdemel. A területi elkülönülés két generáció alatt, két lépésben felszámolódott, a kezdetben sem túl nagy szociális különbségek ezzel együtt eltűntek, a társadalmi távolságok jelentősen csökkentek. Kirekesztettségéről sem területi, sem társadalmi értelemben nem beszélhetünk. Mára ugyanakkor alig van helyben élő bedői cigány, nagy részük elvándorolt a nem cigány lakosság falut elhagyó stratégiájával egyidőben. A maradás-menés sem etnikai vonalak mentén dőlt el az elmúlt évtizedekben. Arányait tekintve nincs jelentős különbség a két etnikai csoport választott stratégiája között, a cigány lakosság esetében azonban ez a faluból való majdnem teljes eltűnést jelentette.

Bedő története jó példa arra, hogy egy olyan közösségben, melyben az együttműködés stratégiáit igyekeznek kidolgozni a szereplők, és nem a kizárás, kirekesztés a meghatározó a helyi társadalmi folyamatokban, a továbblépés, a változó környezethez és feltételekhez való alkalmazkodás terén se figyelhetünk meg különbséget az egyes (etnikai) csoportok között. A faluban ma az etnikai csoportthovatartozásnak köszönhető támogatások a teljes faluközösség forrásbővítéseként értelmeződnek és úgy is vannak használva mind a román, mind a cigány lakosság részéről. A lokális identitás jelentősége sokkal nagyobb, mint az etnikai különbségeké, azaz a mi és az ők határai inkább a falu határával párhuzamosak, semmint hogy az etnikai határvonalak mentén húzódnának.

2.4. Tiszakerecseny

A település Ukrajnához közel, az államhatár és a Tisza közti területen helyezkedik el, egy minden oldalról elzárt térségben, Beregben. A terület három oldalról közelíthető meg: egy híd és két kompos átkelő ad lehetőséget a ki-be mozgásra. Barabásnál és Lónyánál lehet átlépni a határt Ukrajnába. Az első világháború lezárása óta ez a beszorítottság alapvető meghatározója térségnek. Tiszakerecseny két kisváros felé orientálódik: a kistérségi központ Vásárosnamény és a jobb közlekedési és infrastrukturális feltételekkel ellátott Kisvárdra irányába. 1978-ban a település elvesztette önállóságát, a szomszédos Lónyához körzetesítették.

Az ukrán határ mindig is meglehetősen kemény határ volt, mely uniós csatlakozásunkkal tovább szigorodott. Ezzel együtt, a magyar és az ukrán piac markáns különbözőségéből fakadóan a féllegális és illegális árucseré, a csempészet évtizedek óta domináns meghatározója az egész térségnek.

Sem Tiszakerecseny körül, sem a településen belül nem jellemző a területi elkülönülés-elkülönítés – ennek ellenére a társadalmi pozíció és a területi elhelyezkedés együtt mozog. A falun belüli terekért folytatott harc és etnikai küzdelem sajátos párhuzama jellemzi a falut.

A faluban számos intézmény működik, amelyek egyrészt munkahelyet teremtenek a helybelieknek, elsősorban a képzettebb nem cigányoknak, másrészt a közösség szempontjából is fontos a létük. Szinte kivétel nélkül minden gyerek a kerecsenyi iskolába jár. Az iskola „birtoklásáért” szimbolikus harc dúl a helyi elit, az iskolavezetés és a demográfiai többséget alkotó cigány gyerekek között.

Mivel az önkormányzati stratégia szerint a közfoglalkoztatásban állandó brigádokat alkalmaznak, ezért az itt való alkalmazás sokkal biztonságosabb megélhetés, mint a szűk időszakokra korlátozódó mezőgazdasági alkalmi munka. Ezzel magyarázható, hogy az önkormányzat kiválasztási stratégiája alapvetően szelektív és kirekesztő; jellemzően a nem cigány szakmunkásokat, vagy a valamilyen képesítéssel rendelkezőket preferálja. Mind a polgármester mind a szociális előadó részéről erős erkölcsi elvárások érvényesülnek.

A mezőgazdasági vállalkozók ezzel szemben maguk is kiszolgáltatottak a napszámosoknak. Mindannyian arra törekcsenek, hogy napszámosaik személyében is lekötelezzék, elsődleges a személyes ismeretség. Ennek érdekében a munkaadók „emberségesen” bánnak a napszámosokkal. Ez a rendszer is rendkívül normatív, de itt a mezőgazdasági termelés az ethosz: „légy önellátó termelj meg mindent magadnak”. Ez a rendszer nagyon alacsony szinten, de a helyi társadalomba integrálja a szegényeket, úgy, hogy közben elvárja a normakövetés. Integrál, de közben erősen konzerválja a helyi viszonyokat, a hierarchiát. A cigány családok a falusi társadalom legalján helyezkednek el, ugyanakkor ebben a legalsó szegmensben osztoznak jó néhány nem cigány családdal is. A falun belül tehát fellelhető a nem etnikai szegénység is, többnyire az egykori cselédek leszármazottainak körében. Miközben erős a szociális küzdelem a falun belül (ki legyen közfoglalkoztatott, ki mennyit mehet napszámba), ebből mégsem jönnek létre etnopolitikák, Kerecsenyben még CKÖ (cigány kisebbségi önkormányzat) sincs.

Napjainkban a faluban körülbelül annyi szegény, munkanélküli van, amennyit a mezőgazdasági vállalkozók alkalmi munkásként, vagy az önkormányzat közfoglalkoztatásban alkalmazni tud. Ugyanakkor a helyzet nagyon billenékeny, hiszen a falu társadalmán belül van egy folyamatosan mozgó réteg, az „aszfaltozók” cigányok, akik Budapesten és az ország más részein dolgoznak, állandóan vagy ideiglenesen. A mobil életformával járó aszfaltozás nem integrálja őket a helyi társadalomba, de elősegíti a térbeli és társadalmi elmozdulásukat. A képzetlen cigány emberek számára ez az egyetlen lehetőség a falu hierarchikus zárt rendszeréből való elmozdulásra. Nagyobb gazdasági válságok idején azonban több család is visszakényszerül a faluba, amivel jelentős számban megnő a helyi munkára jelentkezők száma, és ezzel az addig fenntartott kényes egyensúly. Sarkítva, az „aszfaltozók” visszatörődésének mértékétől függ a faluban élő cigányok megítélése: az, hogy őket a helyi társadalom részeként, vagy csak idegenként kezelik. A cigány családok számára fenntartott rendes-rendetlen, „gyüttment”-„a mi cigányaink” dichotóm megközelítés a kulturális másik, az idegen fenntartásának szükségessége, hogy a kirekesztés lehetősége mindig meglegyen a teret és a falut uraló családok számára.

3. METSZETEK: A KUTATÁS KIEMELT SZEMPONTJAI

Az alábbi fejezetben azokat az értelmezési modelleket mutatjuk be röviden, amelyekre tematikus tanulmányaink épülnek.

3.1. Migrációs logikák és demográfiai szerkezet

A négy település az ország négy különböző határa mellett található, egymástól teljesen különböző földrajzi, társadalmi és történelmi mikrokörnyezetbe ágyazva, de számos hasonlóság is megfigyelhető közöttük, amelyek országos trendekre és a határmentiségből (is) adódó peremhelyzetre egyaránt visszavezethetők. Összességében mind a négy településen számottevő és hasonló mintázatú népességmozgás zajlott le az elmúlt másfél évszázadban, ami a kiegyezés utántól az 1960-70-es évekig folyamatos emelkedést, majd a hetvenes évektől erőteljes csökkenést, a rendszerváltás óta pedig enyhe csökkenést-stagnálást jelentett. Mind a négy falu elmúlt fél évszázadának az egyik legfontosabb eseménye a migráció volt, de annak finomszerkezete, vagyis az elvándorlás-bevándorlás zömének közelebbi ideje, mikéntje és az érintett társadalmi csoportok és

azok nagysága szerint eltér egymástól, aminek eredményeként mára különböző összetételű helyi társadalmak jöttek létre.

Az elmúlt ötven évet tekintve Old és Tiszakerecseny egy hosszabb migrációs ciklus vége felé jár, Bedőn és Mocsán viszont új, bár mérsékelt lendületet tapasztalunk. Old és Tiszakerecseny egy képzeletbeli időszalagon leegyszerűsítve úgy ábrázolható, hogy Tiszakerecsenyben ma valami olyasmi történik, mint Oldon az 1970-es években. Oldon ekkoriban tetőzött az a „népességcsere”, melynek során a jobb módú, mobilabb, főleg református vallású népesség megélhetési lehetőségek híján elvándorolt illetve gyermekeit olyan mobilitási pályákra ösztönözte, melyekből később nem térek vissza a faluba; a korábban betelepített, főképp beás nyelvű cigányság száma és aránya így egyre növekedett a faluban, míg mára, a demográfiai trendeknek megfelelően, ők alkotják a falu többségét. Az ország észak-keleti szélén fekvő Tiszakerecseny mára került hasonló helyzetbe, azaz egyre szűkülő megélhetési lehetőségek mellett egyre növekszik az ott élő cigányok aránya, azonban immár a nem-cigány népesség számára sincsen lehetőség olyan mobilitási pályák kialakítására, melynek segítségével a falut elhagyhatnák. Közelebről megvizsgálva természetesen más különbségek is láthatóvá válnak: Kerecsenyben szintén jelentős mobilitás (elvándorlás és ingázás) volt az 1960-as és 1970-es években, amely azonban lehetővé tette, hogy helyben gyarapodjanak a nem cigány háztartások. Az elbeszélésekből tudjuk, hogy Old népességeltartó képességének radikális lecsökkenése a nyolcvanas évek végére nem kevés konfliktussal járt, mely mára lecsendesülni látszik. A Tiszakerecsenyen most tapasztalt egyensúly azonban még törékenyebb, mert a környékbeli munkalehetőségek radikális lecsökkenésével az elvándorlás, ingázás sem orvosolhatja a problémákat, mint anno Oldon.

Ezektől és egymástól is eltér azonban Bedő és Mocsá migrációs múltja-jelene. A négy település közül talán Bedőt érintette a leginkább a migráció az elmúlt fél évszázadban, hiszen ez idő alatt népessége a harmadára csökkent, ami tehát lényegében csak elvándorlást, és csupán minimális bevándorlást illetve visszatérést jelent. Olddal szemben azonban itt mindenki elvándorolt – a helyi cigányság jó része meg sem állt Budapestig. Az utóbbi években épp a falu kiürülése, azaz az ennek következtében kialakult nagyon alacsony ingatlanárak váltak az egyik mozgatórugójává egy számottevő és magyarországi viszonylatban különösnek tekinthető beköltözési hullámnak, ám ez önmagában még elégtelen lett volna ahhoz, hogy a falu lassan el ne néptelenedjen. Bedő vonzása legalább ennyire köszönhető Nagyváradhoz közeli fekvésének, így az emelkedő nyugat-romániai ingatlanárak helyett egyre többek számára lett reális alternatíva a mára

könnyen átjárható határon túli agglomerációba való költözés, ahol olcsó és nyugalmas kertés házas övezetben lakhatnak nagyvárad megélhetésük megtartása mellett romániai románok és magyarok egyaránt.

Mocsá a legjobb helyzetű település az általunk vizsgált négy közül: ezt a migrációs múltja, azaz csekély elvándorlással és szintén csekély bevándorlással leírható elmúlt évtizedei is jól jelzik, hiszen a megélhetési lehetőségek relatív bősége és jó szintje alapvetően helyben tartották a lakosságot. Az utóbbi pár évtizedben azonban mégis számottevő mértékű beköltözés figyelhető meg egyfelől a falu földrajzi és egzisztenciális peremére, a pusztákra, ahol alacsony státuszúak szeretnének menedéket találni. Másfelől előfordul a falu belterületére történő szórványos beköltözés is, jellemzően a környező városok társasházi létét falusi életre felcserélő alsó-középosztályiak részéről. Mocsán azonban egyre jobban megfigyelhetőek az elvándorlás halvány jelei is, ami főleg tanulmányaik után haza nem térő fiatalokra jellemző, akik a fővárosba és környező nagyvárosokba költöznek, kihasználva azok bőséges és jó színvonalú munkaerő-piacait. Korábban a közigazgatásilag Mocsához tartozó két pusztát is nagyban hozzájárult a falu demográfiai egyensúlyának fenntartásához: a pusztai felemelkedés első grádicsának az számított, hogy beköltözött valaki a faluba. Ez a mobilitási csatorna a pusztai állami gazdaságok privatizációjával és a szinte teljesen gépesített agrárüzemi gazdálkodással megszűnt: az „oknélküli” puszták szegregátumokká váltak.

A négy település méretének és népességmozgásának eltérései ellenére néhány demográfiai jellemzőben sokban hasonlít egymásra. Ilyen például a háztartásméret: mind a négy faluban tízből két háztartásban egy, két-három további háztartásban két fő lakik. A népesebb háztartások aránya is viszonylag hasonló: tízből kb. három háztartásban lakik legalább öt fő, kivéve Bedőt, ahol egyetlen négyfősnél nagyobb háztartást találtunk. Településeink azonban eltérő korszerkezetet mutatnak, annak ellenére, hogy a rendszerváltás utáni első évtizedben mind a négy faluban csökkent a gyerekek aránya és nőtt az időseké. A „legfiatalosabb” település Old, ahol az elmúlt húsz évben minden negyedik-ötödik lakos 14 év alatti gyerek volt, és hasonló, de csökkenő arányú a gyerekek részesedése Tiszakerecsenyben is. Valamivel kisebb és szintén csökkenő arányban találunk gyerekeket Mocsán, míg Bedőn a legkisebb a gyerekek száma és részesedése, ami a rendszerváltás óta történt nagyfokú esés eredménye és mivel az utóbbi években alig született itt gyerek, ezért ennek a helyzetnek a további romlása várható, hacsak a Romániából beköltöző családok nem változtatnak ezen a trenden. Ezzel összhangban Bedőn a legmagasabb a gyerek nélküli háztartások aránya, itt tízből hét háztartásban nem

lakik 18 év alatti gyerek, míg a másik három településen tízből hat ilyen találunk. Ami a korfa másik végét illeti, a vizsgált településeken nőtt az idősek (60 éven felüliek) aránya a rendszerváltás óta, Old kivételével, ahol még kissé csökkent is e korosztály részesedése, ami jól ellensúlyoz az, hogy itt a legmagasabb a gyerekek aránya. A településeken tapasztalható fő trendek e tekintetben lényegében egybeesnek az országos, illetve az adott megye és kistérség trendjeivel is.

Nem így az iskolázottság terén, hiszen a négy településen alig találjuk nyomát az elmúlt húsz évre országos szinten jellemző oktatási expanciónak. Mindez összhangban van a falvakból való elvándorlás és előregedés folyamatával, azaz – nem meglepő módon – a magasabb iskolázottságú és versenyképesebb képzettséget szerző helyi fiatalok vándoroltak el a vizsgált településekről, illetve nem tértek oda vissza. Az iskolázottsági szint emelkedésének elmaradása mellett a négy falu azért különböző mértékben iskolázott lakossággal rendelkezik: a legalább érettségizett felnőtt háztartástagok alapján a leginkább idős lakossággal rendelkező Bedő tekinthető a legiskolázottabbnak: itt tízből hat háztartásban él minimum egy olyan háztartástag, akinek legalább érettségije van, míg a többi településen tízből csak két-három ilyen háztartás van.

A életkor és iskolázottság szerkezetbeli változásai közvetlenül befolyásolják a települések lakosságának aktivitási összképét. A foglalkoztatottság tekintetében mind a négy település életében éles határt jelent a rendszerváltás, ami az országos folyamatokkal párhuzamosan a leglátványosabban a foglalkoztatottak és azon belül is a mezőgazdaságban dolgozók arányának drámai zuhanásával illusztrálható. A foglalkoztatott nők és férfiak aránya töredékére esett vissza mind a négy községben: a legnagyobb veszteséget az oldiak, a (relatív) legkisebbet pedig a mocsaiak szenvedték el a rendszerváltás utáni első évtizedben. Az ezredforduló körül azonban mind a négy településen érzékelhető, de különböző mértékű növekedés mutatkozik a főállás után adózók arányában. Ehhez azonban (Mocsán kívül) az is kellett, hogy rendkívül alacsony szintről induljon meg az emelkedés: 1995-ben Mocsán tízből három lakos adózott főállás után, a másik három településen viszont csak kettő. A növekedés ezt követően eltérő tempóban haladt az egyes településeken: ahol Mocsá tartott a kilencvenes évek közepén (32%), oda csak Bedő jutott el szűk másfél évtizeddel későbbre. Összességében Mocsá és Bedő esetében sokkal jelentősebb a növekedés, mint Oldon és Tiszakerecsenyben: 1995 és 2008 között Bedőn közel duplájára, Mocsán pedig másfélszeresére nőtt a főállású népesség aránya, míg a másik két településen alig néhány százalékpontos emelkedés tapasztalható.

A migrációs és demográfiai trendek hatására mára a négy faluból kettő, Old és Tiszakerecseny zsákutca. Nem tudatos döntés, hanem kényszer eredményeként maradnak ott lakosai, akik lassan többségbe kerülő cigányok, jellemzően többgyerekes, fiatal családok, kevés aktív és sok inaktív vagy feketén dolgozó családtaggal, akikkel szemben az időződő nem cigány lakosság egyre inkább érzékeli, hogy fölénye és pozíciója elsorvad. Bedő is ebbe a sorba tartozna, ha az átjárható határok előtti időkből kifejezetten rossz földrajzi pozíciója nem változott volna előnnyé Románia EU-tagságával és a határok gyengülésével. Ezzel a román tannyelvű iskolát működtető falu, úgy tűnik, tud is élni. Mindazonáltal túlélésének és fejlődésének záloga csupán az a 40 romániai román és magyar beköltöző, akik gyermekeiket (ha van nekik) továbbra is Nagyváradon iskoláztatják. Mocsá a többi terephez képest jobb helyzetű és a nagyobb falu, rétegzettebb társadalommal. Ott életkori és aktivitási szempontból sem borult fel az egyensúly, bár szegregátumaiban az oldihoz hasonló zsákutcák jöttek már létre.

3.2. Rurális kisvilágok, a megélhetés keretei

Mivel kutatásunk alapvetően a közösségtanulmányra épült, így az agrárátalakulást, a „parasztság”, a földből élők helyzetét sem önmagában, hanem a faluban, a tágabb térségben jelen levő más megélhetési lehetőségekkel, az ipari-mezőgazdasági munkalehetőségek egyensúlyával, vagy túlsúlyával, a megélhetési lehetőségek társadalmi viszonyokra gyakorolt hatásával együtt vizsgáltuk. Arra voltunk kíváncsiak, hogy a falu körüli földek, az azzal való foglalatosság, a helyiek számára az egyetlen biztosan elérhető, értéket teremtő erőforrás, vagy a számos elérhető erőforrások egyike, illetve, hogy a minden településen adottságként megjelenő, földből származó javakhoz ki, és milyen formában jut hozzá.

A földhöz való viszonyt alapvetően meghatározza a települések agrártörténeti és társadalomtörténeti jellemzője, az, hogy a földek szocialista üzemi formában való művelése, a téjesztés a helyi társadalmakban milyen változásokat hozott. Mocsán, ahol az ipari munkavállalásnak mindig is voltak hagyományai és a szocializmusban is számos lehetőség volt erre, a szocialista gazdálkodási formák bevezetése egykoron nem járt nagyobb megrázkódtatással. Oldon ugyanez igaz, de más okból: ott azért volt viszonylag könnyű az átmenet, mert a családok többsége folytatni tudta a jelentős bevételt hozó kertészetet, ám ennek hasznát nem használhatta helyi akkumulációra, hanem ebből segítette következő generáció elköltözését. Bedőn és Tiszakerecsenyben, ahol a földön kívül szinte semmilyen más munkalehetőség nem volt, a téesz-szervezés sokkal nagyobb

változást jelentett a családok életében: más lehetőség híján ingázniuk kellett, vagy akár elhagyni a települést és máshol boldogulni.

A rendszerváltás után a különbségek, ha lehet, még hangsúlyosabbá váltak vizsgált térségeink között: Mocsán továbbra is a lehetőségek széles skálája állt rendelkezésre a boldoguláshoz, s ezek között a földdel való foglalkozás csak egy volt a sok közül. Bár a legtöbb mocsai család a tradícióknak és a helyi elvárásoknak megfelelően műveli kertjét, állatokat tart, de megélhetése általában fizetett bér munkán alapul, csak és kizárólag földből, és a falu határának más javaiból nagyon kevesen élnek a településen. A falu határának földjeit szinte kizárólag egyetlen, a helyi térszben dolgozó, majd a rendszerváltás után azt privatizáló nagyvállalkozó műveli; rajta kívül néhány kisebb családi gazdaságot fenntartó, kényszer-gazdálkodóval találkozhatunk a településen. Ezzel ellentétben a pusztákon működő egykori állami gazdaságok földjeit „láthatatlan” nagybefektetők, a tavakat és a kavicsbányákat beköltözők vásárolták fel, így az évtizedek óta ott élőknek semmilyen beleszólásuk nincs abba, hogy mi történik közvetlen környezetükben, sőt a szolgalmi utak magánosításával a falu periferiáján, a pusztákon élő családokat teljesen kizárták a közös terek és területek használatából is.

Másik három településünkön az ott élők számára az állam által biztosította szociális juttatásokon és a helyi intézményekben való foglalkoztatáson túl csak és kizárólag a föld és az ahhoz köthető munka az egyetlen helyben elérhető erőforrás. Ugyanakkor e három településen a javakhoz való hozzáférés teljesen másképp alakult: Old térségében az egykori téészt privatizáló középvezetők vállalkozásait nagyobb, tőkeerős cégek vásárolták fel, így az ott élőknek nincsen közvetlen beleszólásuk abba, hogy mi történik a falu határában. A településen működő néhány kisebb családi gazdaság létét szinte csak és kizárólag a gazdálkodás generációról generációra öröklődő hagyományának köszönheti, így a falu demográfiai jellemzői miatt előbb-utóbb nagy valószínűséggel eltűnik a településről. A falu lakóinak számbeli többségét jelentő, földdel nem rendelkező szegények, többnyire cigányok, ahogy évtizedekkel korábban, úgy napjainkban is a tágabb térség nagyobb vállalkozásaihoz járnak napszámba, kisebb részben helyi gazdákhöz. Azt mondhatjuk, az elmúlt évtizedekben Old polgárosodó gazdafaluból a nagybirtokok periferiáján elhelyezkedő, napszámos, cselédfaluvá alakult át.

Míg a mocsaiak és az oldiak nem nagyon tudnak beleszólni abba, hogy mi történik a falujuk határában, csupán egy nagyobb játszma külső megfigyelői, addig Bedőn és Tiszakerecsenyben többnyire helyi gazdálkodók tartják „felügyeletük” alatt a falu

határát. A két település között jelentős különbség van a gazdálkodás módjában és bővülés lehetőségében. Bedőn alapvetően szántóföldi gazdálkodással foglalkoznak. A falu határa mindig is nagyon szűkös volt, ugyanakkor Románia uniós csatlakozásával a helyi román nyelvtudást kihasználva több gazda bérel és művel földet a szomszédos országban. Tiszakerecsenyben az ukrán határ „merevsége” ezt nem teszi lehetővé, oda csak kereskedelmi kapcsolatok fűzik a vállalkozókat, viszont a falu határában a bedőinél intenzívebb gazdálkodás folyik, a szántóföldi termelést gyümölcsstermesztéssel kombinálják. E két faluban a gazdálkodók többségére a piac által nem érintett gazdálkodói magatartás a jellemző, azaz többségében „kényszerparasztok” művelik a földeket, akiknek nincs mobilizálható vagyona. Alacsony iskolai végzettségűek, jelentős részük a kilencvenes évek elején a munkanélküliség, vagy annak fenyegetettsége miatt kezdett ismét a mezőgazdasággal foglalkozni. A nagyobb gazdálkodókra a hagyományos paraszti gazdálkodás, a több lábbon állás (szántóföldi termelés, állattartás és háztáji kertművelés kombinálása) jellemző, ugyanakkor – elsősorban, mert több eszközigényes munkát bér munkában kell végeztetniük – termelési költségeik a nagyüzemi gazdaságnál jóval magasabbak. Ezt megfogalmazhatjuk olyan hagyományos gazdálkodásként is, ahol a gazdasági folyamatok még nem függetlenedtek teljesen a helyi társadalomtól. Mindez azt jelenti, hogy a közösség egy tagjának megítélésekor a falu viszonyrendszerében elfoglalt helyét jelentős mértékben meghatározza a közös munkaalkalmak tapasztalata, illetve a gazdálkodásáról kialakított vélemény. Ebben a helyzetben a gazdasági tranzakciók egyben patrónus-kliensi társadalmi kapcsolatot is jelentenek: a munkaadó és a munkavállalók között nem szerződéses viszony van, a közös munka a rokonsági és szomszédosági kapcsolatok részét képezi. A két település között jelentős különbség, hogy míg Bedőn a szántóföldi gazdálkodás miatt nincs igazán szükség kiegészítő munkaerőre, munkagépekkel a családtagok képesek elvégezni szinte minden munkát és csak egy-egy udvarost alkalmaznak, addig Tiszakerecsenyben, elsősorban a gyümölcsösök jelentős munkaerőigénye miatt, a falu társadalmának egy strukturáló mozzanata lesz a gyümölcsösök tulajdonosai és a hozzájuk járó napszámosok közötti viszony.

3.3. Formális és informális megélhetési technikák és kényszerek

Kutatásunkban az informalitás fogalmát a közép-európai és magyar társadalom- és gazdaságtörténeti sajátosságokat magán viselő jelenségként értelmeztük. Egyrészt fontosnak tartjuk, hogy az informalitás a kapitalista fejlődés szerves része volt a mindvégig meglévő tőke hiány miatt, ami azt jelentette, hogy a kisvállalkozások és személyesebb kapcsolatokon alapuló gazdasági szervezetek hagyománya erős viselkedési

mintaként működött. Ez a minta a kádárizmus feltételei között is meghatározó társadalomformáló erővel bírt. A rendszerváltás nyertesei között a több, míg a vesztesei között a kevesebb informális kapcsolatrendszerrel és gazdasági beágyazottsággal rendelkezőket találjuk.

Terepmunkánk mikro-szinten mutatta be, hogy egy adott településen hogyan, milyen mechanizmusok alapján rendeződnek a formális és informális viszonyok. Közel lépve egy „közösséghez” jól kirajzolódtak a kapcsolatrendszerek, kötődések, függőségi viszonyok, boldogulási módok. A különféle adottságokkal bíró terepeink jellemzése során képet kaptunk arról, hogy milyen lehetséges változatai alakultak ki a formális és informális, illetve illegális társadalmi érintkezéseknek. Az egyes terepeket elemezve megnéztük tehát, hogy hol milyen csoportok/rétegek milyen mértékben vesznek részt az informalitásban és/vagy az illegalitásban, illetve mennyire és miben függenek ettől. Elemzésünkben kitérünk arra is, hogy az informálishoz való kötődés az akkumuláció vagy alapszükségletek megteremtését szolgálja-e. Hol húzódik tehát a legális és illegális határa és kik, milyen körülmények hatására lépik ezt át?

Az egyes terepekről készült esettanulmányokban a sűrű leírás módszerével felvázoltuk, hogy milyen társadalmi csoportok, rétegek, háztartástípusok különböztethetők meg az adott településen. Ezeket anyagi és jövedelmi helyzetük, lakáskörülményeik, gazdasági aktivitásuk (mivel foglalkoznak, miből tartják fenn magukat) alapján kategorizáltuk és írtuk le. Majd ezt a kategorizációt alapul véve elemeztük tovább a formalitás/informalitás megjelenési formáit. Az elemzés alapegysége a háztartás volt. Először a bevételek struktúráját vizsgáltuk meg: egyes csoportok esetében inkább (1) a piaci versus állami, illetve (2) a formális versus informális bevételek dominálnak-e. Ez után megnéztük, hogy (3) ezek megszerzéséhez jellemzően milyen kapcsolatrendszereket kell mozgatni, formálisat, informálisat, vagy illegálisat?

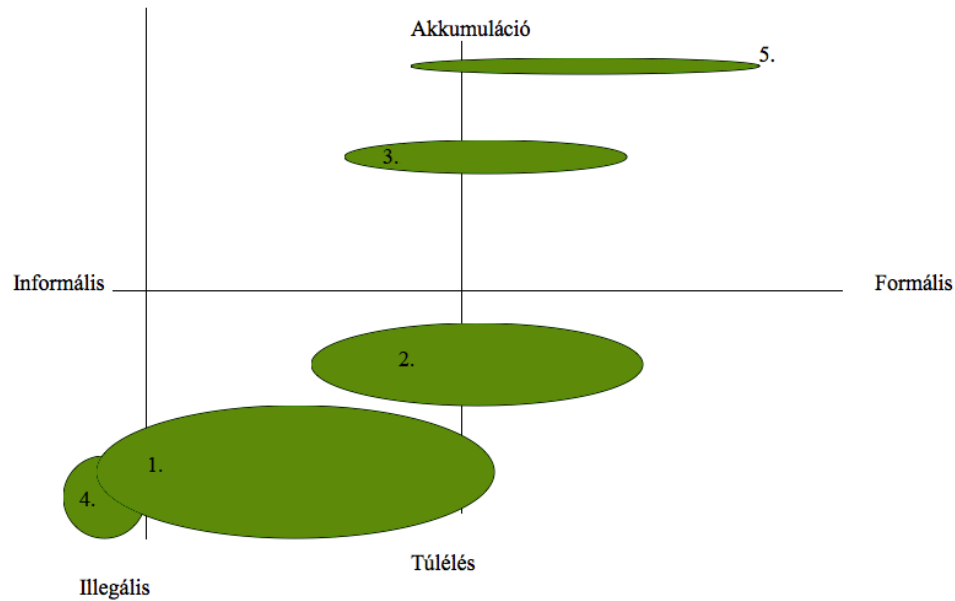
(1) Bevétel forrása	állami 	piaci 	vegyes
(2) Bevétel típusa	+ (formális)	– (informális)	– – (illegális)
(3) Kapcsolatrendszerek	+ (formális)	– (informális)	– – (illegális)

Utolsóként pedig kitértünk arra, hogy a gazdasági tevékenység (akár formális, akár informális vagy illegális) milyen funkciót tölt be az adott háztartások életében, milyen célt szolgál, inkább az akkumulációt (+), vagy inkább túlélést (–) segíti.

Ezek után a különböző csoportokat (háztartástípusokat) elhelyeztük egy koordináta-rendszerben a formális/informális és a túlélés/akkumulációs tengelyek mentén, megpróbálván azt is érzékeltetni, hogy ki milyen mértékben vesz részt a formalitásban vagy az informalitásban (amelynek a legszélső pontját tekintjük az illegalitásnak). A túlélés/akkumuláció dimenzió pedig azt kívánta érzékeltetni, hogy milyen a státusza az adott csoportnak megélhetés tekintetében, tud-e beruházni a saját vagy gyerekei jövőjébe, vagy szimplán a mindennapi megélhetésért kell küzdenie.

Oldon a különböző rétegek bevételi struktúrája hasonló: eltérő mértékben ugyan, de mindenki részt vesz a helyi informális piacon, annak ellenére, hogy a boldogulás tekintetében szélsőséges helyzetek jellemzik a falut. (Bár kifejezett jómódról egyetlen csoportnál sem beszélhetünk, azonban az agrárvállalkozók rendszeresen megélik, illetve a kisebb gazdálkodók is biztosítani tudják maguk és családjuk számára a helyben boldogulást). Ugyancsak jellemző, hogy a megélhetéshez kombinálni kell a bevételeket.

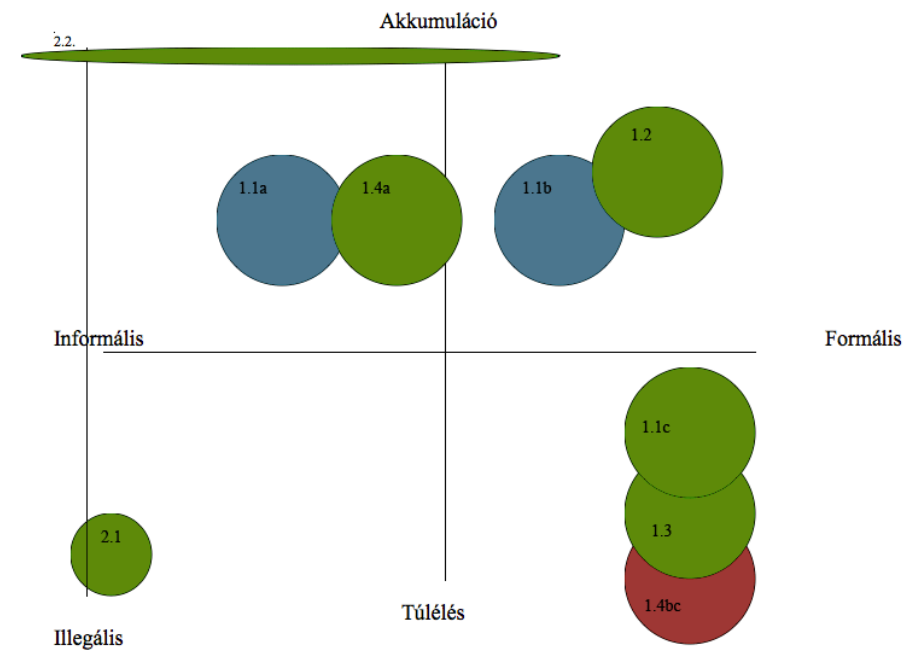
1. ábra. Old

1. Szegény (cigány) családok 2. Nyugdíjasok 3. Kisebb gazdálkodók 4. „Lecsúszott egzisztencia” 5. Agrárállalkozók

Mocsán a falu társadalmának két szélét, a legmagasabb akkumulációs képességgel bíró és a túlélésért küzdő rétegeket jellemzi az informális bevételi struktúra. Kiemelendő, hogy Mocsán lehetséges valamilyen szintű akkumuláció jelentős informális kapcsolati rendszer nélkül is. Ugyanakkor a vegyes, tehát piaci és állami bevételi struktúra dominál. Egy átlagos mocsai háztartás meg tud élni a többé-kevésbé formális világból, sőt még gyarapodhat is. Azonban a bevételnövelés informális stratégiái nem alkalmazhatók azokban a szegény nyugdíjas, egykeresős vagy alacsony státuszú kétkeresős háztartásokban, ahol a túlélésért küzdenek, vagy fenyegeti őket a lecsúzás. Az informalitás hiánya esetükben a társadalmi beágyazottság hiányára, vagy korábban felhalmozott kapcsolati tőkék elvesztésére utal.

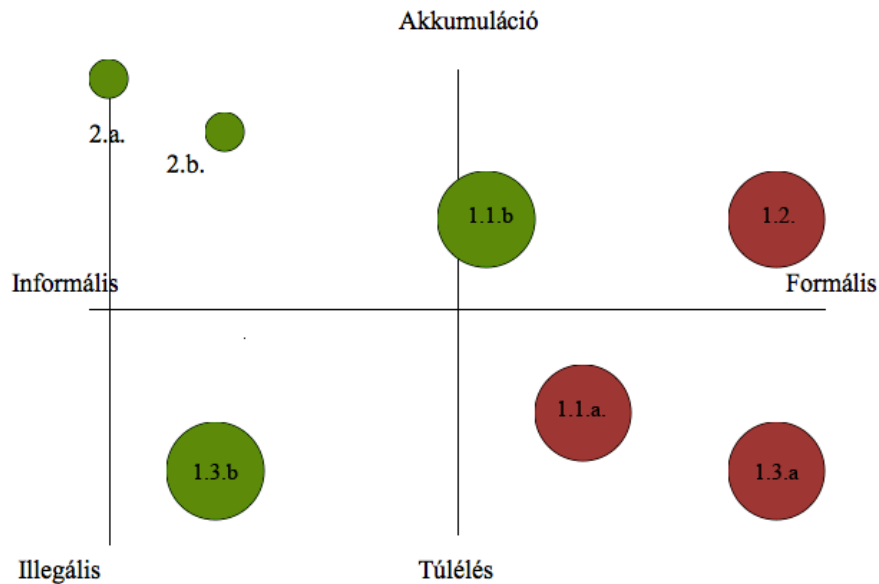
2. ábra. Mocsá

1.1.a. Két vagy többkeresős/informális 1.1.b. Két vagy többkeresős/formális magasan kvalifikált 1.1.c. Két vagy többkeresős/formális szakképzett 1.2. Kis- és közepes családi vállalkozások 1.3. Egykeresős háztartások 1.4.a. „jómódú nyugdíjasok” 1.4.b. „szegény” nyugdíjasok 1.4.c. „szegény nyugdíjasok” volt rendszer idegenek 2.1. Alkalmi bevételekből, segélyekből, rokkantnyugdíjból élők csoportja 2.2. Nagyvállalkozók

Bedőn az egyes háztartástípusok mindkét dimenzió mentén nagy szórást mutatnak. Egyrészt a túlélés/akkumuláció dimenzió minden pontján találunk csoportokat, ami a település társadalmi rétegzettségének összetettségére utal. Másrészt a formális/informális skálán is erősen szóródnak a háztartások (a rosszabb és a jobb státuszúak esetében is). A formális bevételek – mivel azok túlnyomórészt nyugdíjak –, felhalmozásra nem alkalmasak. A felhalmozásra többnyire az informális és illegális piacról származó jövedelmek nyújtanak lehetőségeket.

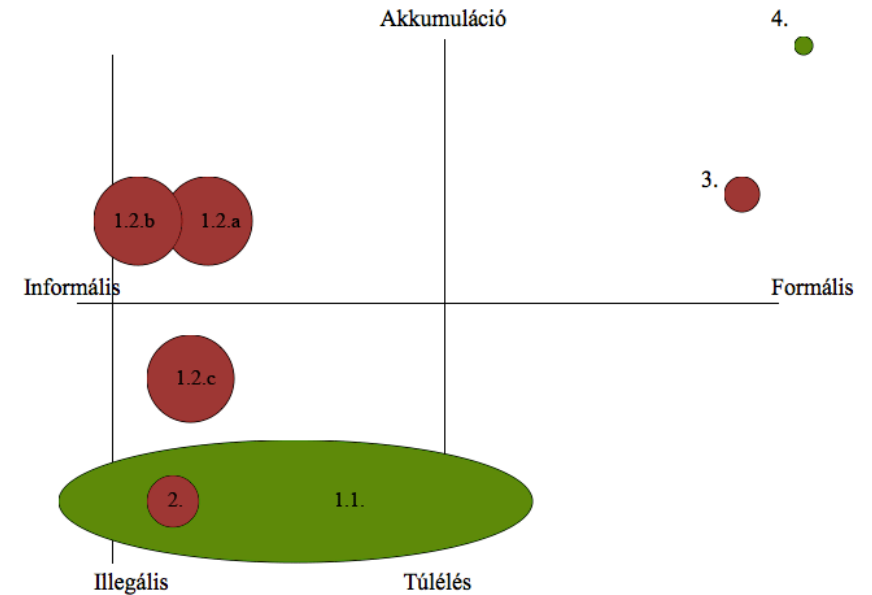
3. ábra. Bedő

1.1.a. Kisebb gazdálkodók saját részre 1.1.b. Kisebb gazdálkodók piacra is 1.2. Alkalmazottak 1.3.a. Inaktív nyugdíjas 1.3.b. Inaktív napszám stb. 2.a. Nagyobb gazdálkodók és egyéb vállalkozást végzők 2.b. Szövetkezetbe tömörülő nagyobb gazdák

Tiszekerecsenyben szintén az állami jövedelmek dominálnak, itt azonban nem pusztán nyugdíjkról van szó. Tisztán piaci jövedelmekkel az agrártámogatások miatt nem is igen találkoztunk. Meghatározóak az informális kapcsolatok, melyek nem ritkán az illegális határait súrolják. Döntően formális kapcsolatokkal csak az önkormányzat alkalmazásában álló közalkalmazottak (illetve a „tartós” közmunkások) rendelkeznek. Az informális kapcsolatok ilyen módon nem a legsikeresebbekhez kötődnek, hanem inkább a küszködést mutatják a mindennapi megélhetésért mind a kistermelők, mind a legszegényebbek esetében, még ha eltérő szinten is.

4. ábra. Tiszekerecseny

1.1. Aszfaltozók és napszámos, cseléd, (főként) cigány családok 1.2.a. Mezőgazdasági kisvállalkozók, kistermelők (mg váll. és iparban keresett jövedelem) 1.2.b. Mezőgazdasági kisvállalkozók, kistermelők (mg és egyéb vállalkozások) 1.2.c. Mezőgazdasági kisvállalkozók, kistermelők (nem elegendő a megélhetéshez) 2. „Szakképzett” közfoglalkoztatottak 3. Önkormányzat alkalmazottai 4. Mezőgazdasági nagyvállalkozó

3.4. Etnicitás modellek marginális terekben

Elemzésünkben kezdetektől a konstrukcionista álláspont felől közelítettük az etnicitás kérdését, azaz elutasítottuk azt a megközelítést, mely szerint az etnikai identitás az egyének veleszületett, tőlük elválaszthatatlan tulajdonsága. Határozottan amellett foglalkozunk állást, hogy az etnikai határok kialakulása helyi gazdasági-társadalmi erőterben folytatott harc eredménye, és a történelem során folyamatosan változik. Fontosnak tartjuk kiemelni emellett, hogy ezek a határok szoros összefüggésben állnak a gazdasági, kulturális, politikai és vallási struktúrákkal, vagy épp a térszerkezettel, ezektől függetlenül

nem értelmezhető. Ennek megfelelően azt vizsgáltuk terepeinken, hogyan alakulnak a „mi” és az „ők” határai a különböző lokális erőterekben, hogyan határozza meg a gazdasági, politikai, vagy épp terek feletti hatalmi játszma a kint és bent határait, illetve, hogy ezek a pozíciók aztán hogyan merevedhetnek etnikus csoportkijelölésekké, vagy épp hogyan oldódhatnak fel a korábban merev struktúrák az együttműködés közegében.

Elemzésünkben három olyan ideáltípust, olyan „másik” fogalmat használtunk, melyek a fenti folyamatok leírását segítik a vizsgált négy terepen.

Szociális másik: alapvetően a szociális helyzetben érzékelt különbségek kapnak hangsúlyt a másik meghatározásában.

Kulturális másik: e fogalom használatára a kulturális különbözőség hangsúlyozása jellemző.

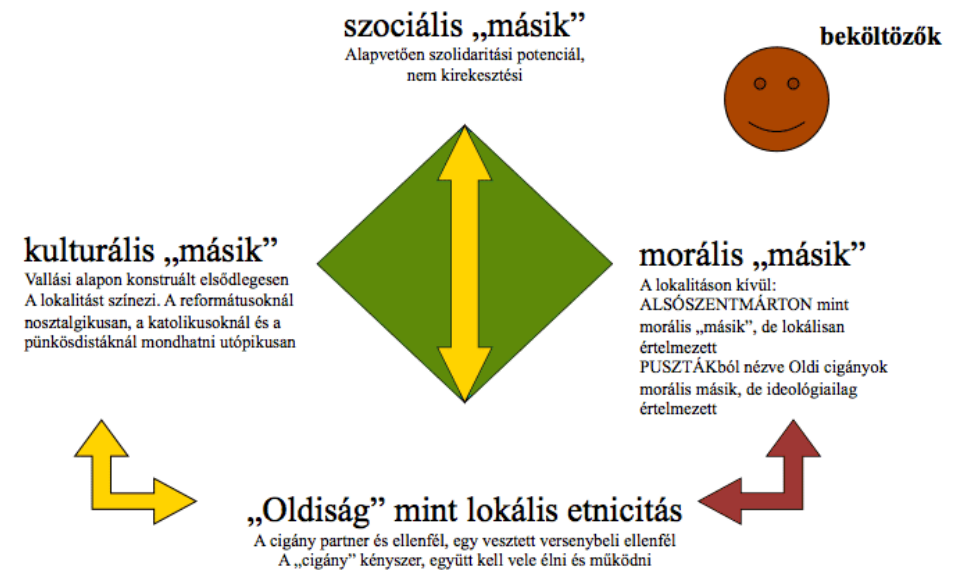
Morális másik: ennek használatakor a másik csoport teljes értékrendszerének mássága kerül előtérbe.

E három ideáltípusnak, illetve ezek különböző kombinációinak előfordulását igyekeztünk a négy terepünkön megfigyelni:

Ha Old társadalmát az együttműködés versus kizárás mindennapi gyakorlatai alapján vizsgáljuk, akkor az etnicitás határai az együttműködés logikái szerint jönnek létre. A helyben élő, oldi cigányok megítélése az alapvetően elfogadó hozzáállástól a „szociális másik” kategorizációig terjed. Az Oldon kívüli cigányok azonban egyértelműen kívül lévők nem csak térbelileg: belőlük alkotja meg az oldi közösség a „morális másik” kategóriáját, melynek értékei teljesen elfogadhatatlanok mind a nem cigány, mind a cigány oldi lakosság számára. A kint és bent határai sokkal inkább a lokalitás, semmint az etnikus besorolás hatáiraival párhuzamosak.

5. ábra. Old – etnicitás a régebben ott élő cigányok, a beköltözők és nem cigányok perspektívájából

Old – etnicitás a régebben ott élő cigányok, a beköltözők és nem cigányok perspektívájából

Mocsán a helyzet teljesen más. Annak ellenére, hogy jelentős számú, cigányként számon tartott lakosa nincs a falunak, az etnikai kategorizáció igénye nagyon erős, és egyértelmű kirekesztő stratégiát követ. A szinte észrevehetetlen cigányok (és diskurzíve a jelen nem lévő zsidók is) kívül állnak a mocsai társadalmon mint „morális másik”. Mocsai külterületi részeit pedig a „centrum” az etnikai kirekesztéshez hasonlóan tartja távol magától. Előbbi esetben az etnikai besorolás jelöli ki a kint és bent határát, utóbbi esetben pedig a térbeliség határozza meg egy etnikai jellegű másság-pozíciót.

6. ábra. Mocsa – etnicitás a régebben ott élő cigányok és nem cigányok perspektívájából

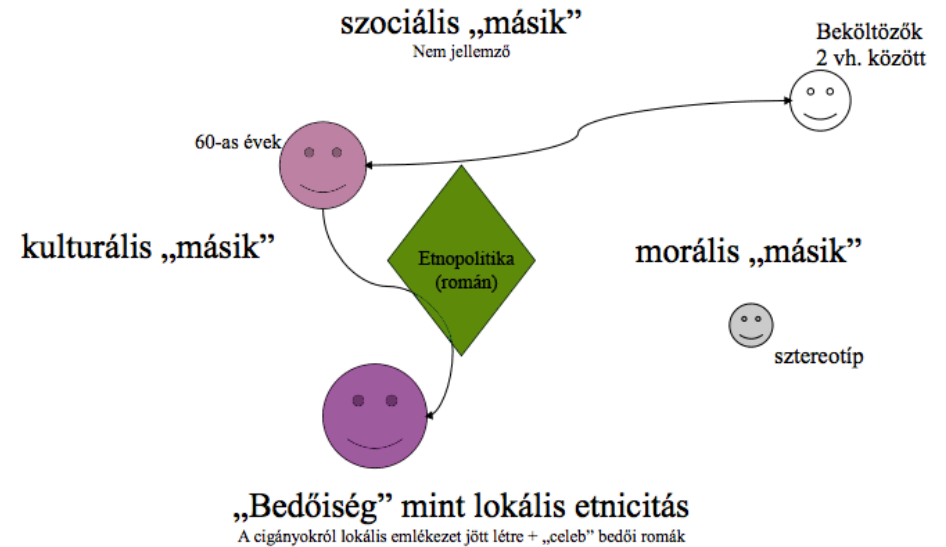
Mocsa – etnicitás a régebben ott élő cigányok és nem cigányok perspektívájából

Bedő egy multietnikus falu (román, cigány, magyar lakossággal). Mára a faluban cigányok jórészt csak az emlékezetben élnek a nagymértékű elvándorlásnak köszönhetően. A határkijelölésekben és a különböző stratégia-követésekben az etnikai besorolás nem játszik szerepet. Az etnikai másság nem határkijelölő, hanem forrásbővítő lehetőség (a kisebbségi támogatási rendszer előnyeinek kihasználása) a teljes faluközösség javainak gyarapítása érdekében.

7. ábra. Bedő – etnicitás a cigányok és nem cigányok perspektívájából

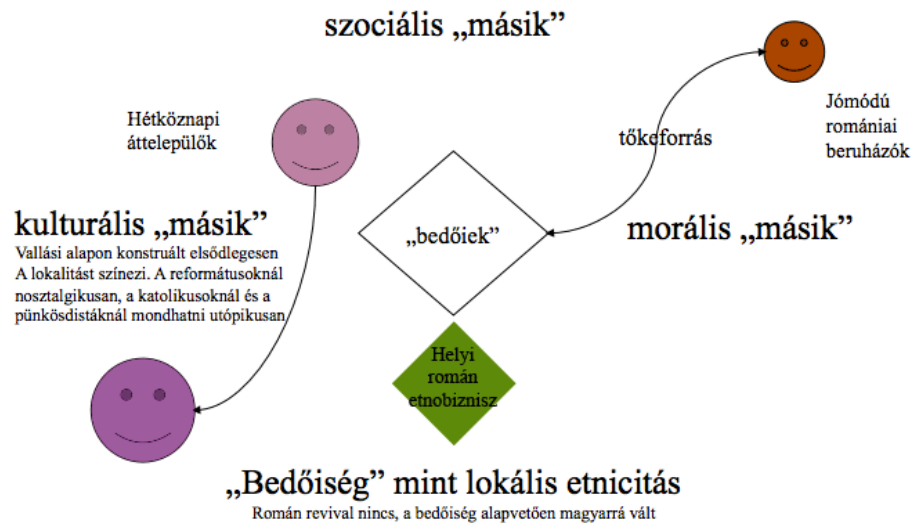
Bedő – etnicitás a cigányok és nem cigányok perspektívájából

A falu társadalmát színesíti román állampolgárok beköltözése az elmúlt években. Ezek az új családok bár némileg óvatos, de mindenképpen elfogadó hozzáállással találkoztak a faluban. Leginkább a „kulturális másik” kategóriával lehet leírni őket, nem odavalósiak, de nem „gyűttmentek”. Mivel a kulturális különbséget a területiség hozza létre, az etnikai azonosságok – mind a román mind a magyar etnikum esetében – alig játszanak szerepet a romániaiak és a bedőiek között.

8. ábra. Bedő – etnicitás a románok, a romániaiak és a magyarok között

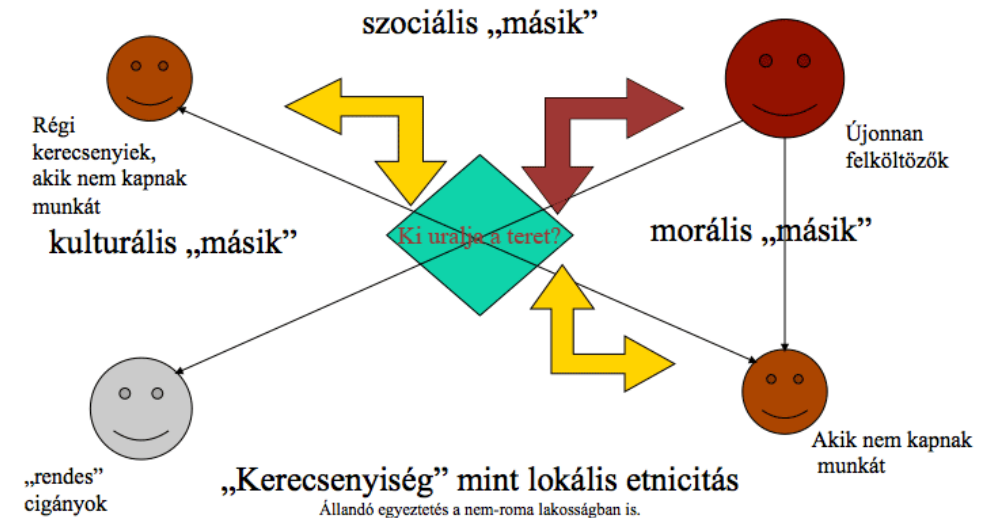
Bedő – etnicitás a románok, a romániaiak és a magyarok között

Tiszakerecsenyben az etnikai határok meghúzása, hangsúlyozása a terek ellenőrzésének bevett stratégiája. Még létezik a "cigánysor", de a falu más részein is élnek cigány családok. A falu nem cigány lakói szemében a kerecsenyi cigányok a szociális és morális másik kategóriába sorolhatók életformájuk, lakóhelyük és migrációs stratégiáik szerint. A távolságtartást leginkább a frissen be- vagy visszaköltözött cigány családok tapasztalhatják, akik morális másikként jelennek meg, míg a régebben, vagy folyamatosan a faluban élők a szociális és kulturális másik pozíciói között billegnek. Előbbiek idegenként, utóbbiak a „mi cigányainkként” vannak megjelölve – tehát míg az egyik egy kirekesztett, addig a másik egy belső pozíció a kint és bent határait illetően.

9. ábra. Tiszakerecseny – etnicitás a cigányok és nem cigányok perspektívájából

Tiszakerecseny – etnicitás a cigányok és nem cigányok perspektívájából

Ukrajna és az onnan érkezők többféle szerepben és szituációban jelennek meg a faluban: az idősek körében még élénken él a malenkij robot emlékezete, és rokoni kapcsolatokat is ápolnak a kárpátaljaiakkal. Az elmúlt évtizedekben többen házasodtak a faluba a határ túloldaláról, van egy folyamatos áttelepülés, még a körzeti orvos is onnan való. Bár a közbeszédben még a magukat magyarnak tartó átköltözőket is gyakran „leukránózzák”, mégis azt mondhatjuk, hogy ők viszonylag gyorsan integrálódnak a helyi társadalomba. A kulturális másság nem engedi érvényesülni az etnikai azonosságot (magyar és magyar között). Emellett időszakosan feltűnnek a faluban „ukránok”, főleg napszámosok, alkalmi árusok. Őket általában idegenként kezelik.

10. ábra. Tiszakerecseny – etnicitás az ukrainaiak és a többség perspektívájából

A négy településről elmondhatjuk tehát, hogy az együttélés-elkülönülés történetének más-más szakaszában vannak. Ma Tiszakerecseny ott tart, ahol Bedő tartott a hartvanas évek környékén, mikor még két, etnikai csoportként értelmezhető oldal versenyzett a falu tereiért, a pozíciókért. Ugyanakkor míg Oldon és Tiszakerecsenyben az együttélés módozatait kell kidolgoznia a közösségek tagjainak, addig Bedőn és Mocsán gyakorlatilag nem beszélhetünk ebben az értelemben különböző etnikai csoportokról. Bedőn a lehetőségek szűkössége ösztönzött mindenkit a falu elhagyására – függetlenül etnikai hovatartozásától. Mocsán viszont a falu nem tűrte meg a mászást a településen belül: a maradók, azaz a teret és társadalmat uralók, illetve az elmenők, vagy rejtőzködni kényszerülők között egyértelmű etnikai határvonal húzódik.

Természetesen számos folyamat van még, melyek a kint és a bent határainak etnikai meghatározottságát erősítik vagy éppen eljelentéktelenítik. Vannak olyan

társadalom- és gazdaságtörténeti periódusok, melyek inkább kedveznek a társadalmi befogadásnak és az együttműködésnek, ugyanakkor olyanok is, melyek inkább a kirekesztést gerjesztik. Hogy e periódusok épp milyen állapotban találnak egy-egy helyi társadalmat, az nagyban befolyásolja e kistársadalmak életének alakulását.

3.5. Közösségek és szomszédságok

Terepkutatásaink nagyon egyszerűen fogalmazva azon kérdés körül forogtak, hogy milyen erőfeszítéseket kell tennie egy falu lakójának nap mint nap ahhoz, hogy ugyanott, az otthonában hajthassa le a fejét este. Az esettanulmányokból láttuk, hogy a megélhetés, a boldogulás egyéni stratégiái sokszor bizonyos közösségi kapcsolatokba ágyazódnak. E fejezetben a lényeges közösség-teremtési eljárásokat összegezzük.

Az Oldon élő néhány száz ember mindennapi életét az intézmények szinte teljes hiánya miatt elsősorban informális kapcsolatok szervezik: a küzdelem a betevőért. A falu egy több évtizedes demográfiai ciklus vége felé jár: korábbi, református lakossága lassacskán elfogy, helyét a hetvenes években betelepített cigány családok leszármazottai és az elmúlt 20 évben beköltöző, úgyszintén többségében cigány családok töltik be. Helyi értelmiség nincs, helyi elitről is igen nehéz beszélni, hiszen a jobb módú gazdálkodók nem pozicionálják magukat helyben. Tényleges elitpozíciót két ember, a polgármester és az egyházasharaszti iskola Oldon élő igazgatója tölt be: ők tartják többé-kevésbé egybe – körülményeikhez és képességeikhez mérten – az oldi felnőtteket és gyermekeket. A falunak papja, lelkipásztora sincs. A két pusztai gazdálkodó lakói – a szükséges adminisztrációs kötelezettségeken túl – nem „használják” a falut semmire (mert nem is tudnák); még a járható utak sem a falu felé vezetnek a pusztákról. A közös jószágok felett a polgármester saját informális, konfliktuskerülő logikája szerint rendelkezik. A néhány községi épület többsége üresen áll.

A helyben élő és a lakosság többségét alkotó cigányokat még lazábban szövi egybe az „oldiságnak” a helyi elit által diktált diskurzusa. Ebben a diskurzusban a cigányok mennyiségi szempontból elismert „győztesek”, ezt a tőkét azonban még nem áll módjukban arra felhasználni, hogy saját kultúrájuk és politikáik képére formálják a helyi közösséget. S noha többségben vannak a faluban, ők sem tudják elsődlegesen ebbe a térbe pozicionálni magukat, hiszen gyermekeiket Egyházasharasztiába kell járatniuk, napszámba pedig nem a helyi és a pusztai agrárvállalkozókhoz, hanem a villányi borászokhoz mennek. Néhányan a régi minták szerint udvarosként, cselédként

dolgozhatnak egy-egy nem cigány családnál, de helyben lényegében semmilyen munka nincs, a mobilitás fajlagos költsége pedig kifejezetten drága. A korlátozott mobilitás és a pénzsűke miatt Old könnyű prédája a ciklikusan meg-megjelenő uzsorának.

Elsődlegesen ez a sok „kis játszából” álló mindennapi küzdelem és a rokonsági kapcsolatok bonyolult hálózata az, ami valamelyest még mindig egyben tartja a falut; noha a szívességi kapcsolatok már jó ideje nem kölcsönösek, mégis tovább működteti azokat a szolidaritás, a szokás, a félelem és a szükség. Olyan csepp a falu, hogy mindenki szem előtt van benne.

Mindazonáltal a hol a mélyben maradó, hol a felszínre törő mikroszerkezeti feszültségek az oldi közösségséget, szomszédságot csak nagyon szerény mértékben képesek újratermelni. A demográfiai szerkezet megbillenése, a helyi gazdák és agrárvállalkozók fokozatos kiszorulása, az értelmiség és az intézmények megszűnése olyan terheket ró a rokonsági és informális hálózatokra, amelyek lassacskán képtelenné teszik a falut a helyiség, a szomszédság reprodukciójára.

E sajátos szerkezetben a szimbolikus hatalom még mindig a református kisebbség kezében van: ők azonban már csak arra képesek, hogy a falu történetiségét és dicső múltjának emlékezetét fenntartsák. Ebben egyébként társra találnak a hetvenes évek óta ott élő cigány családokban is. E közös múltnak természetesen sajátos belső hierarchiája van: a nem cigány lakosság még ebből sem oszt meg mindent a cigányokkal. Másfelől azonban, e szomszédsági szerkezeteket a jelenben a cigányok immár sokkal jobban átlátják, mint a nem cigány helyiek. Az általuk észlelt és kapcsolataikon keresztül működtetett szomszédsági térháló – noha az alapját a rokonsági viszonyok adják – kiterjedésében és működtetésében nagy valószínűség szerint egy olyan modern dinamikus oldiságot ad ki, mint amilyen a hetvenes években a helyi gazdálkodók informális hálózata lehetett. Ebben az értelemben a mintázat, a kis hagyomány még mindig „közös”.

Bedő, úgy tűnik, hasonló migrációs ciklus végén jár: ezt a falut apránként a cigányok is elhagyták. Legújabb kori történetét leginkább az elvándorlás határozta meg: az utóbbi 50 évben a falu lakossága közel harmadára zsugorodott. Ebben meghatározó szerepe volt a kemény államhatárnak, ezzel összefüggésben a fejlesztési források csökkentésének, a mezőgazdasági termelés visszaesésének és az ipari munkahelyek kitérségen belüli csekély számának.

Bedőt korábban sem jellemezték meghatározó társadalmi különbségek, hiszen a falu lakosságának nagy része az egyház által birtokolt földeken dolgozott, és a falusiak csak kisméretű területekkel rendelkeztek. Ez a meglehetősen homogén társadalmi összetétel a későbbiekben is megmaradt. Néhány család van ma is, melyek nagyobb földeket tudnak művelni, jövedelmező mezőgazdasági tevékenységet tudnak folytatni. A mezőgazdaság mellett más meghatározó munkaadó az önkormányzatot leszámlítva nincs. A település és a térség formális munkaerőpiaci lehetőségek tekintetében meglehetősen szűk.

Bedőt a néprajzi szakirodalom mint az egyik román nemzetiségi falut tartja számon. Lakosságának meghatározó része ma is román kötődésűnek vallja magát. A település egyik fontos jellemzője a cigány lakosság nem hosszú múltra visszatekintő története. A valóságban négy generáció alatt lejátszódó folyamat mégis több szempontból figyelmet érdemel. A területi elkülönülés két generáció alatt két lépésben megszűnt, a kezdetben sem túl nagy szociális különbségek ezzel együtt eltűntek, a társadalmi távolságok jelentősen csökkentek. Mára kirekesztettségéről sem területi, sem társadalmi értelemben nem beszélhetünk. Mára alig található helyben élő bedői cigány, nagy részük elvándorolt a nem cigány lakossággal egy időben. A migrációs nyomás nagyjából azonos súllyal nehezedett minden bedői lakosra az elmúlt évtizedekben. Akik az iparban igyekeztek elhelyezkedni, vagy a továbbtanulás mellett döntöttek, azok számára a falu nem tartogatott jövőt. Arányait tekintve nincs különbség a két etnikai csoport választott stratégiája között, a cigány lakosság esetében azonban ez a faluból való majdnem teljes eltűnést jelentette.

A demográfiailag és ingatlanállomány tekintetében is eltűnőben lévő faluban a közelmúltban új folyamatok indultak be: a megüresedett házakat és leomlott házas telkeket nagyváradi és környéki romániai családok kezdték felvásárolni. Jelenleg mintegy negyven ingatlan van romániai tulajdonában – ami arányait tekintve igen jelentős. Mivel azonban ők nem bejelentett lakói a falunak, jelenlétük nem formalizált. A beköltözők a falut nagyrészt a közeli nagyváros suburb, „kertvárosi” külterüleként használják – Bedő társadalmának egyelőre nem váltak szerves részévé. A falu sorsa nagyban függ attól, milyen stratégiát követnek majd az új bevándorlók: erősítik-e a helyi intézményeket is később, és lehet-e adóbevételek számítani tőlük, mint bejelentett lakosoktól, vagy megmaradnak abban a kétlakóságban, melyben bedői létük nem formalizált, így hivatalosan nem is lakói a falunak.

Bedő története jó példa arra, hogy egy olyan közösségben, melyben az együttműködés stratégiáit igyekeznek kidolgozni a szereplők, és nem a kizárás, kirekesztés a meghatározó a helyi társadalmi folyamatokban, a továbblépés, a változó környezethez és feltételekhez való alkalmazkodás terén se figyelhetünk meg lényeges különbséget az egyes (etnikai) csoportok között. A faluban ma az etnikai hovatartozásnak köszönhető támogatásokat (úgy mint nemzetiségi fejkvóta az iskola számára, kisebbségi önkormányzatok működési költségei) a teljes falu forrásbővítéseként értelmezik és úgy is használják mind a román, mind a cigány lakosság részéről. A lokális identitás jelentősége sokkal nagyobb, mint az etnikai különbségeké, azaz a mi és az ők határa inkább a falu határánál húzódik. Ezt erősíti az új bevándorlókhoz való hozzáállás is: megítélésükben nem tesznek különbséget a román és a magyar anyanyelvű beköltözők között, ők mind „romániaiak”, azaz külföldiek. Ezzel együtt a velük való viszonyt sem a kirekesztés-elzárkózás határozza meg, hanem inkább a kivárás.

Tiszakerecseny részben az oldi ciklus deklarációjánál jár valahol, részben azonban a migrációs pulzálás és az, hogy maga a település nagyobb, mint Old volt a hetvenes években, ezt a ciklust sokkal jobban elnyújtja, s ennek következtében a harc, a verseny mindennapos a szomszédsági viszonyok színrevitelében és rögzítésében. A második világháborút követő szelektív migráció itt is lelassult a hetvenes években, mikor munkalehetőségek nyíltak a szomszédos Tiszaszalkán. Azonban, szemben Olddal, ahol a második világháború után született nemzedékeket a szüleik – iskoláztatásuk útján – végleg „kivezették” a faluból, itt csak képesítés nélküli munkaerőre van jelentős kereslet, s az üzem bezárása után visszatértek a helyiek a faluba. Így a mai elit a szakmunkásokból és az egykori tsz középvezetői közül kerül ki, őket erősíti és legitimálja az a rendszerváltás után kialakuló, az egykori háztájizás alapjaira építő, pályázati forrásokkal és földalapú támogatásokkal megerősített réteg, amely a faluban fellelhető piaci források elosztása felett diszponál. Ez a státuszcsoport térben is igyekszik magát úgy pozícionálni, hogy a falu centrumát és a perifériáját folyamatosan elválassa, s magát a kerecsenyi cigányoktól elkülönítse. A kerecsenyi nem cigány csoport lehetőségei meglehetősen korlátozottak – évtizedek óta folyamatos a beköltözés a „cigánysorról” a belső utcákba – mindazonáltal az utcaharcot nem élezi a konfliktusig, hanem a legkülönbélebb önmeggyőzési és konszenzuális eljárások szerint folytatják és értelmezik a maguk számára. Míg számukra a mobilitás és a migráció tétje explicit és magukat közösségként képzelik közben el, a cigány lakosság számára mindez egyéni küzdelem, véletlen vagy szükségszerűség, mely ritkán mozgatja meg a cigány-magyar kollektív különbségtételt. A cigány kategória a migráció és a mobilitás bizonyos grádicsain – lefelé

és felfelé is – dinamikus: „cigánnyá” válhatnak a visszamenekült, elszegényedett emberek és „szinte nem is cigánnyá” a kis hagyományokhoz alkalmazkodó, parasztosodó cigányok.

A faluban számos intézmény működik, a helyi szimbolikus harcok másik fontos színtere az iskola. Az iskola „birtoklása” a helyi elit kezében van, amelyet meglehetősen irritál a helyzet, hogy egyre több cigány gyermeket kell oktatnia, és hogy léte e gyermekek számától függ.

Napjainkban a faluban körülbelül annyi szegény és munkanélküli van, amennyit a mezőgazdasági vállalkozók alkalmi munkásként, vagy az önkormányzat közfoglalkoztatásban alkalmazni tudnak. Ugyanakkor ez a status quo is „billenékeny”. Él a faluban egy folyamatosan mozgó réteg, az „aszfaltos” cigányok, akik – állandóan vagy ideiglenesen – Budapesten és az ország más részein dolgoznak. A migrációval együtt járó „aszfaltozás” nem integrálja őket a helyi társadalomba, de elősegíti a térbeli és társadalmi elmozdulásukat, a képzetlen cigány emberek számára ez az egyetlen lehetőség a falu hierarchikus zárt rendszeréből való elmozdulásra. Ugyanakkor nagyobb gazdasági válságok idején, amikor csökken a kereslet az aszfaltos munkákra, jelentős számban megnő a helyi munkára jelentkezők száma, és ezzel az eddig fenntartott kényes egyensúly. Lényegében az „aszfaltozók” visszatérővándorlásának mértékétől függ a faluban élő cigányok megítélése, az, hogy őket a helyi társadalom részeként, vagy csak idegenként kezelik.

Mivel az önkormányzati stratégia szerint állandó brigádokat alkalmaznak a közfoglalkoztatásban, ezért az itt való alkalmazás sokkal biztonságosabb megélhetés, mint a szűk időszakokra korlátozódó mezőgazdasági alkalmi munka. Ezzel magyarázható, hogy az önkormányzat kiválasztási stratégiája alapvetően szelektív és kirekesztő; jellemzően a nem cigány szakmunkásokat, vagy valamilyen képesítéssel rendelkezőket preferálja.

A mezőgazdasági vállalkozók maguk is függenek napszámosaiktól. Ahogy az oldiak esetében, itt is arra törekszik minden mezőgazdasági vállalkozó, hogy napszámosait személyében is lekötöztesse. Ennek érdekében a munkaadók „emberségesen” bánnak a napszámosokkal. A gyümölcsösben való munkavégzés valamennyire minőségi munka, hiszen a napszámosok komoly károkat okozhatnak a tulajdonosoknak. Ez a rendszer is rendkívül normatív, de itt a mezőgazdasági termelés az ethosz – légy önellátó és termelj meg mindent magadnak. A rendszer nagyon alacsony szinten, de a helyi társadalomba integrálja a szegényeket, úgy, hogy közben van egy

közösségi elvárás, normakövetés. Integrál és konzervál egyszerre. A cigány családok a falusi társadalom legalján helyezkednek el, hiszen aki tanult, vagy vitte valamire, az elköltözött, de ebben a legalsó szegmensben osztoznak jó néhány nem cigány családdal is. Azaz a falun belül fellelhető a nem etnikus szegénység is, ők többnyire az egykori cselédek leszármazottai.

Másik három terepünkkel ellentétben Mocsát elsősorban nem a migrációs folyamatok alakítják. Mocsa már méreténél fogva is (kb. 2400 lakos) egy erősen rétegzett falu, ahol élnek gazdag nagyvállalkozók és lecsúszott kisegzisztenciák, illetve decens középosztálybeliek. Ez a heterogenitás az, amely Mocsát, mint vizsgálandó „közösség” életét nagymértékben meghatározza. A helyiek számára a környékbeli ipari központok (Komárom, Tata, Tatabánya) a múltban is és ma is biztosítanak munkalehetőségeket, bár korábban az alacsonyan képzett vagy képzetlen rétegek számára is, míg ma inkább a képzeteknek. Helyben az önkormányzaton kívül a helyi mezőgazdasági nagyvállalkozó, a mocsai boltok, és egyéb kisebb vállalkozások biztosítanak valamennyi munkahelyet. A mezőgazdaságból a családi vállalkozásban működő cégek élnek, illetve a környékbeli szőlőkben a napszám jelent még megélhetési lehetőséget.

A falu, mint „közösség” megteremti magát az elit által, ahol a mocsaiság fontos szimbolikus tényező. A kérdés az, hogy ki tartozik bele ebbe a „közösségbe” és ki nem, és milyen folyamatok mentén alakul ez a közösség-teremtés, kik vesznek benne részt, és hogyan alkotják meg a „mi” és az „ők” fogalmát. Mocsa egyik őrzött és ápolott, de nem antagonizált szimbolikus határvonala a közösségen belül a református és katolikus megosztottság, mely a falu-puszták korábbi megosztottság hagyománya lett. A református emlékezet őrzi az önálló, maga-ura gazdálkodó képét és azt szembehelyezi a katolikkal, a papi birtokok – a két puszták – cselédjével. Egy civil és uniformizáló közösségi hagyomány (a reformátusoké) verseng az egykori nagybirtok (majd állami gazdaság) hierarchikus tradíciójával. A mai katolikus lakosság részben az egykori uradalmi cselédség faluba felklasszálódott leszármazottaiból áll. Ezt a különbségtételt enyhíti, hogy az uradalom-állami gazdaság megszűnt, és a két egyház már jó ideje nem áll szemben egymással.

Ebben az új szimbolikus rendben, melyet a református lelkész, a katolikus pap, a polgármester és a helyi elit további tagjai (többek között a volt téveszelnök szélsőjobb színekben megjelenő fiai) tartanak fenn, többek között a Trianon emléknap közös megünneplése (még az államilag hivatalossá tett ünnep előtt) által teremődik meg a

„mi”. Ez a „kintről hozott” összetartozás tudat tehát az elit számára identitás-tényező, ebbe nem tartozik bele sok, magát amúgy mocsainak gondoló lakos.

A legfontosabb kirekesztett csoport a puszták lakossága. A két puszták eredetileg papi birtok volt, majd a szocializmus időszakában a kombinát tulajdonát képezte, lényegében tehát sosem szervesült a faluba, annak ellenére, hogy közigazgatásilag régóta odatartozik. A pusztákon élők korábban a kombinát jóvoltából a munkájukért cserébe a lakóházaik mellett sokféle ellátásban részesültek: az összes közjót megkapták és azokat karbantartották a számukra. A rendszerváltással a puszták helyzete nagymértékben romlott, aminek sokféle összetevője volt. Egyrészt a korábban a kombinát alá tartozó utak, közös területek magántulajdonba kerültek, és a tulajdonosok számára csak annyiban fontosak, hogy megközelíthessék saját telkeiket. Magyarán a karbantartás nincs megoldva. A privatizáció nyomán továbbá betelepültek kisebb és nagyobb vállalkozók: Tömördpusztán csak telkeket vettek, amit lerakatnak használnak, míg Boldogasszonypusztán lakik országos hírértékes (a helyi „kastélyban”), illetve kétes hírértékes vállalkozó is. Számukra a puszták egyrészt az elrejtőzés, másrészt az ott lévő, még megszerzhető javak terepe (halastó elprivatizálása, szolgalmi utak felvásárlása, stb.).

A pusztaiak amúgy a falu leghátrányosabb helyzetű népességét alkotják, hisz legtöbbjük munkanélküli vagy inaktív. Helyzetükön az önkormányzat nem nagyon próbál javítani, aminek egyik oka a fent említett privatizációból adódó helyzet, másik oka viszont az a mocsai tudat, ami egyben megteremti és fenn is tartja az elkülönülés szándékát. Az önkormányzat és intézményei még azokban a helyzetekben is, amikor lehetőségük lenne a változtatására, nem tesznek nagyon erőfeszítéseket (pl. az iskolabusz kérdése).

Mocsa példája jól tükrözi azt a szociológiai folyamatot, hogy hogyan teremődik meg egy amúgy relatíve nem rossz helyzetben lévő településen a „másik” kategóriája, ami jelen esetben nem kötődik etnicitáshoz, azonban mégis sok negatív attribútummal társul. A szimbolikus és valóságos határvonalak kialakításában és megőrzésében a helyi elit fontos szerepet játszik.

MELLÉKLETEK

1. Terepkutatás dokumentumai

Old

Háztartási interjúk száma	39
Élettörténeti interjúk száma	10
Horizontális interjúk száma	18
Interjúk formátuma	Digitálisan rögzített interjúk
Háztartási ívek száma	66
Háztartási ívek formátuma	Eredeti papír, excel
Háztartási ívek adatbázisa	Excel / SPSS
Családfák száma	18
Mentális térképek száma	30
Fotódokumentáció	Kb. 50 digitális felvétel
Egyéb dokumentumok	térképek
Egyéb források	Helytörténeti kiadványok, községi krónikák másolata a Baranya Megyei Levéltárból

Mocsa

Háztartási interjúk száma	51
Élettörténeti interjúk száma	7
Horizontális interjúk száma	6
Interjúk formátuma	Digitálisan rögzített interjúk, interjúleiratok (szó szerint illetve összefoglaló)
Háztartási ívek száma	51
Háztartási ívek formátuma	Eredeti papír, excel
Háztartási ívek adatbázisa	Excel / SPSS
Családfák száma	23
Mentális térképek száma	18
Fotódokumentáció	Kb. 50 digitális felvétel
Egyéb dokumentumok	térképek
Egyéb források	Helytörténeti kiadványok

Bedő

Háztartási interjúk száma	53
Élettörténeti interjúk száma	4
Horizontális interjúk száma	14
Interjúk formátuma	Digitálisan rögzített interjúk, interjúleiratok (szó szerint illetve összefoglaló)
Háztartási ívek száma	48
Háztartási ívek formátuma	Eredeti papír, excel
Háztartási ívek adatbázisa	Excel / SPSS
Családfák száma	16
Mentális térképek száma	19
Fotódokumentáció	Kb. 40 digitális felvétel
Egyéb dokumentumok	Szakdolgozat Bedőről, térképek, bedői archív fotók, film
Egyéb források	Lakónyilvántartói adatok

Tiszakerecseny

Háztartási interjúk száma	56
Élettörténeti interjúk száma	13
Horizontális interjúk száma	11
Interjúk formátuma	Digitálisan rögzített interjúk, interjúleiratok (szó szerint illetve összefoglaló)
Háztartási ívek száma	65
Háztartási ívek formátuma	Eredeti papír, excel
Háztartási ívek adatbázisa	Excel / SPSS
Családfák száma	11
Mentális térképek száma	3
Fotódokumentáció	Kb. 50 digitális felvétel
Egyéb dokumentumok	Térképek
Egyéb források	Szakdolgozat Tiszakerecsenyről

2. Térkép

